

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka

Bakalářská diplomová práce

2013

Tereza Šarounová

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka

Český jazyk a literatura

Tereza Šarounová

Vybrané české názvy léčivých rostlin

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Pavla Valčáková, CSc.

2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Brně dne:

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní PhDr. Pavle Valčákové, CSc., za její odborné vedení, cenné rady a připomínky, kterých se mi během psaní práce dostávalo. Také bych chtěla poděkovat za milý a vstřícný přístup.

Obsah

1 Úvod	7
2 Historie léčitelství	9
3 Lékařské knihy a herbáře od nejstarších dob až po 19. století	13
<u>Vybrané názvy rostlin</u>	
4 LOPUCH VĚTŠÍ (<i>Arctium lappa</i>).....	16
4.1 Popis rostliny	16
4.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	17
4.3 Stav v nové češtině	18
4.4 Původ slova	19
4.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování lopuchu	20
5 PAMPELIŠKA OBECNÁ (<i>Taraxacum officinale</i>).....	24
5.1 Popis rostliny	24
5.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	25
5.3 Stav v nové češtině	26
5.4 Původ slova	27
5.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování pampelišky	29
6 PRVOSENKA JARNÍ (<i>Primula versis</i>).....	33
6.1 Popis rostliny	33
6.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	34
6.3 Stav v nové češtině	35
6.4 Původ slova	35
6.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování prvosenky	36
7 PUŠKVOREC OBECNÝ (<i>Acorus calamus</i>).....	39
7.1 Popis rostliny	39
7.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	40
7.3 Stav v nové češtině	41
7.4 Původ slova	41
7.5 Jiné lidové názvy puškvorce.....	41
8 TŘEZALKA TEČKOVANÁ (<i>Hypericum perforatum</i>)	43
8.1 Popis rostliny	43

8.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	44
8.3 Stav v nové češtině.....	45
8.4 Původ slova.....	45
8.5 Jiné lidové názvy třezalky.....	46
9 VLAŠTOVIČNÍK VĚTŠÍ (<i>Chelidonium majus</i>).....	47
9.1 Popis rostliny.....	47
9.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století.....	48
9.3 Stav v nové češtině.....	48
9.4 Původ slova.....	49
9.5 Jiné lidové názvy vlaštovičnicku.....	50
10 Závěr.....	51
11 Seznam použité literatury.....	53
12 Seznam obrázků.....	55
13Anotace.....	56

1 Úvod

Výběr tématu této bakalářské práce ovlivnil můj zájem o alternativní medicínu, která kromě jiného využívá právě bylinky. Toto téma se stává aktuálním v posledních letech, neboť lidé se stále častěji obracejí k přírodním léčivům a dávají jim přednost před syntetickými léky. Dokladem toho může být rostoucí zájem o čínskou medicínu, homeopatii nebo léčbu pomocí Bachových květinových esencí. Všechny tyto způsoby léčení čerpají z poznatků našich předků, kteří léčivé byliny zkoumali a chovali je ve velké úctě. Právě lidové léčitelství nám poskytuje nejen návody a recepty, jak a na co využít kterou bylinu, ale je zde také uchován bohatý jazykový materiál. Lidé totiž bylinkám dávali jména podle jejich účinku, doby květu či tvaru celé rostliny nebo jejích částí.

V této práci se zaměřím na názvy šesti léčivých bylin, které jsem vybrala podle frekvence lidových názvů v publikaci Idy Rystonové *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Tyto byliny mají zastoupení sedmdesáti a více lidových názvů. Vybranými rostlinami jsou: **lopuch větší** (*Arctium lappa*), **smetanka lékařská** (*Taraxacum officinale*), **prvosienka jarní** (*Primula veris*), **puškvorec obecný** (*Acorus calamus*), **třezalka tečkovaná** (*Hypericum perforatum*) a **vlaštovičník větší** (*Chelidonium majus*).

Text práce je rozčleněn do osmi kapitol. V prvních kapitolách se zabývám lidovým léčitelstvím, historií herbářů ve světě i v našich zemích. Následujících šest kapitol obsahuje pět menších podkapitol.

V první podkapitole popíši pomocí botanické příručky vzhled rostliny, místo a dobu květu. Tato část bude také zahrnovat účinky rostliny na lidský organismus a poznatky z lidového lékařství.

V dalších podkapitolách se zaměřím na stav názvu ve staré češtině, kde využiji vokabulář webový. Dále zkoumám jména bylin v Jungamnově *Slovníku česko-německém* a v *Česko-německém slovníku zvláště gramaticko-fraseologickém* Františka Štěpána Kotta. Pro zjištění stavu v nové češtině budu vycházet z *Příručního slovníku jazyka českého*,

Slovníku spisovného jazyka českého a Slovníku spisovné češtiny.

V předposledním oddílu uvádím dosavadní etymologie daného názvu, používám etymologické slovníky Holuba-Kopečného, Machka a Rejzka. V oddílu etymologie čerpám také z Machkovy publikace *Česká a slovenská jména rostlin*.

Poslední část věnuji některým lidovým názvům, které uvádí rozsáhlá publikace Idy Rystonové *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Tyto lidové názvy jsem podle vlastního uvážení roztrídila do skupin. Pokud má rostlina své nářeční pojmenování, využívám *Český jazykový atlas 2* a popisují rozvrstvení těchto názvů na našem území. Jednotlivé rostliny popisované v práci ilustruji jejich zobrazením.

2 Historie léčitelství

Naši předkové, kteří neměli k dispozici léky a lékařskou péči na úrovni, jako máme dnes, prováděli léčení, které v dnešní době nazýváme léčbou lidovou. Josef Čižmář ve své knize *Lidové lékařství v Československu* objasňuje pojem **lidová léčba** takto: „*Názvem lidová léčba rozumíme souhrn starobylých způsobů léčení v souvislosti s nejstaršími představami tajemných nebo neznámých příčin nemocí.*“¹

Součástí lidové léčby byla **prevence nemocí**, která se v lidovém lékařství prováděla různými způsoby. Některé se nelišily od těch, které provádíme dnes, jiné už v dnešní době příliš nevyužíváme. Při provádění ochranných opatření se lidé často obraceli k příslovím a pořekadlům.

V jídelních zvyklostech byla doporučována **střídmost**, o čemž svědčí některá pořekadla, například „*Stravou prostou, svaly a síla rostou*“ (Čižmář 1946: 99). Střídmost měla platit také v požívání alkoholických nápojů, k pití byla doporučována obyčejná pramenitá voda. Při těžké práci zase platilo „*Najíst se do syta a dělat do potu*“ (Čižmář 1946: 100). Práce byla také považována za jeden ze způsobů, který nás má udržet zdravé.

Čistota v lidovém lékařství se nesoustředila tolik na čistotu těla a časté nebylo ani užívání mýdla. Používala se studená voda, děti do šesti let pak byly umývány vlažnou vodou a mýdlem jedenkrát do týdne. Mnohem více pozornosti bylo věnováno hygieně bydlení. Naši předkové líčili bílé stěny, čímž zahubili nežádoucí hmyz, který si ve stěnách vytvořil skulinky. Proti blechám se bojovalo pomocí *vlčího jablka*, což je lidový název pro durman obecný (*Datura stramonium*), prudce jedovatou rostlinu. Hubily se také ploštice za použití pasterce, choroše šupinatého (*Polyporus squamosus*) (Čižmář 1946: 105).

Pozornost věnovali také **amuletům a talismanům**, které měly poskytovat nejen ochranu před nemocemi, ale lidé věřili, že je ochrání před duchy a čarami. Důležitou úlohu hrál materiál, z kterého byl amulet vytvořen. Z jeleních parohů se vyráběly prsteny, které měly působit proti křečím, z kovu se zhotovovaly amulety, jež měly nositele chránit před uřknutím.

Ochrannou moc a sílu hledali také v **rostlinách**. Doporučovalo se nosit u sebe hledíček neboli světlík lékařský (*Euphrasia rostkoviana*), čekanku obecnou (*Cichorium intybus*) a prostřelenec neboli hořec křížatý (*Gentiana cruciata*). Tyto byliny měly chránit

---

¹ ČIŽMÁŘ, Josef. *Lidové lékařství v Československu I.*, Brno: vyšlo nákladem dětí autora, 1946, str. 9; dále Čižmář 1946.

před čarodějnicemi.

Proti různým onemocněním se doporučovalo chovat hrdličky nebo nosit při sobě rosničku. Jako ochranu před uštknutím lidé používali hadí sádlo, které mělo také umožnit chytat do holých rukou i jedovaté hady.

Své místo v péči o zdraví měly také modlitby a uctívání světců. Někdy byla svatým přikládána schopnost chránit člověka podle toho, s čím byli vyobrazeni, například svatá Apollonia držící na obrázku kleště byla patronkou těch, kteří trpěli bolestmi zubů (Čižmář 1946: 119).

Příčiny nemocí hledali lidé také v přírodních podmínkách, ve větru, chladném vzduchu, průvanu nebo dešti (Čižmář 1946: 128). Josef Čižmář píše také o duševním rozpoložení člověka, které mělo mnohé nemoci ovlivňovat. Ve své kapitole Přirozené příčiny nemocí zmiňuje lekavost, přílišné myšlení, zármutek, podrážděnost, hněv, lítost aj.

Za příčinu nemocí byli někdy označováni rozzuření bohové nebo zlí duchové. Lidé se proto dovolávali dobrých duchů, k čemuž potřebovali někoho, kdo by jim kontakt s duchy umožnil. Takové zprostředkovatele nacházeli nejčastěji mezi pohanskými kněžskými.

Lékařská věda se začala vyučovat až po založení Karlovy univerzity. Do té doby provozovali lékařské umění **lidoví léčitelé** nebo **kořenářky**, které se orientovaly v léčivých bylinách a vařily z nich lektvary, ale také **ranhojiči** či **orsavy**. Takto byly nazývány ženy na východní Moravě, jejichž léčení spočívalo v napravování zlomenin a léčení vředů. Lékařské řemeslo praktikovali také **lazebníci**, kteří „*baňkami a pušťadly pouštěli v určité roční časy krev řídkou, ne tu hrubou*“ (Čižmář 1946: 213). Důležitou úlohu v lékařství měli také **holiči** nazývaní též barbíři, barvíři či bradýři. Jejich práce spočívala v provádění chirurgických zákroků, pouštění krví nebo pitvání mrtvých těl (Čižmář 1946: 214). Ve 13. století pak začaly vznikat první lékárny, lékárnictví se rozvíjí v 16. a 17. století.²

Při léčbě nemocí lidé využívali prostředků, které byly snadno dostupné. Na bolestivá místa si přikládali **obklady**, které vyráběli z různých obilných kaší, užíval se však také svíní trus tlučený s česnekem a čerstvým kravincem. Na oteklá místa se přikládaly pytlíčky naplněné popelem (Čižmář 1946: 165–166).

Další léčebnou metodou, která často sloužila jako první pomoc, bylo tzv. **pouštění krví**. Tento způsob léčby měl pročistit játra, močový měchýř, zbavit třesu, projasnit mysl, posílit zrak i sluch a zahřát mozek (Čižmář 1946: 170).

K léčbě se využívalo také přírodních živlů jako je oheň či voda. Lidé rozdělovali vodu

---

² KORBELÁŘ, Jaroslav – ENDRIS Zdeněk. *Naše rostliny v lékařství*. 7. vydání. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1981, s. 18. Dále Korbelař-Endris 1981.

na živou a mrtvou. Živou vodou byla voda ve studánkách, mrtvá byla voda stojatá a také ta, kterou byla omyta mrtvola. Živá voda se užívala k proplachování očí a také při kožních chorobách. Mrtvá voda se měla nalít lidem, kteří často pili alkohol, do piva či lihoviny a chuť nápoje měla údajně člověku pijáctví znechutit (Čižmář 1946: 175). Vody se využívalo také při přípravě koupelí, do kterých byly přidávány léčivé byliny, jež měly mít hojivý a posilující účinek. Byly určeny zejména lidem po prodělání nemoci. Procedura se doporučovala také při vředech, křečových žilách či pocení nohou (Čižmář 1946: 168).

Využívalo se i zaříkadel, která měla svá pevná pravidla a stanovený řád. Mohla se provádět pouze v určené dny, a to ve středu, v pátek a podle některých i v pondělí. Čas **zařikávání** se orientoval podle západu slunce. Zařikávač nesměl po cestě k nemocnému promluvit, stejně tak pacient, který nesměl o celém procesu nikomu vyprávět (Čižmář 1946: 134).

Jako přírodní léčiva se užívaly byliny. Historie bylin, které se užívaly k léčení, je stará asi šedesát tisíc let. Ida Rystonová uvádí, že je to dokonce o osmačtyřicet tisíc let dříve, než lidé poznali obilí.³ Na západní Moravě se jim říkalo beliny, na východní Moravě, Slezsku a Slovensku byly nazývány zeliny (Čižmář 1946: 181). Tyto **léčivé rostliny** měly široké užití. Dělal se z nich odvary nebo lázně, spařovaly se a využívána byla také jejich šťáva, kterou se potírala postižená část těla.

Příznivý účinek bylin byl přisuzován bohu, jejich negativní působení na lidský organismus lidé dávali za vinu d'áblu. Důležitá byla doba, kdy byl sběr prováděn. Panoval názor, že v měsíci květnu může být každá bylina vhodná, největší sílu měly mít byliny sbírané v den sv. Jana Křtitele (Čižmář 1946: 181).

Lidé si léčivých rostlin vážili a podle toho, jak na ně daná rostlina působila, zda jim poskytovala úlevu či příjemně voněla, dávali jim poetická jména. Pojmenování rostlin bylo často v úzkém spojení s jejich účinností.

V názvosloví rostlin byl často slovní kořen shodný s kořenem slova, které nejlépe vystihovalo danou vlastnost rostliny, např. *ranolice* (*úročník bolhoj*) byla přikládána na rány nebo *úplavičnick* (*průtržník lysý*) se podával při úplavici.

Léčivým bylinám se také dávala jména podle zvířat, která nějak připomínaly (*hadí hlava*, *myší chvost*, *stračinožka*). Jména léčivých bylin často vychází také z křesťanské mytologie. Na tomto místě můžeme jmenovat koření sv. Petra, Kristovu korunu nebo rostlinu

---

³ RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin: i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů: názvy našich i cizokrajných bylin, dřevin, hub, keřů, ... a mnohdy si s nimi nevíme rady*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007, s. 661. ISBN 978-802-0013-323. Dále Rystonová 2007.

zvanou archangelika.

Aby lidem rostlina dlouho vydržela, sušili její léčivé části – listy, kořeny, nať, květy, plody apod. nebo ji ještě čerstvou konzervovali. V dnešní době takto zpracovanou rostlinu nazýváme drogou (Korbelář-Endris 1981: 18).

Tímto se dostáváme k tomu, jaké jsou užívané části léčivých bylin. Sbírá se většinou část, která obsahuje účinných látek nejvíce. Z nadzemních částí to je nať (*herba*), mladý vršek (*summitas*), lodyha (*caulis*), pupen (*gemma*), list (*folium*), dřevo (*lignum*), kůra (*cortex*), květ (*flos*), plod (*fructus*), stopka (*stipes*), semeno (*semen*), žlázy (*glandulae*) a výtrusy (*spora*).

Z podzemních částí rostlin se k léčebným účelům užívá kořen (*radix*), oddenek (*rhizoma*), hlíza (*tuber*) a cibule (*bulbus*) (Korbelář-Endris 1981: 19).

Dnešní využití drog spočívá v izolování jednotlivých látek, které jsou v nich obsaženy a slouží k následnému průmyslovému zpracování. Léčivé rostliny rozdělujeme do skupin podle chemických látek v nich obsažených. Můžeme však provést také dělení na základě účinku, který vyvolají.

3 Lékařské knihy a herbáře od nejstarších dob až po 19. století

Popis bylin a informace o jejich působení na lidský organismus se předávaly nejen ústní tradicí, ale také písemně. Tyto písemnosti sahají až do dávných dob. Ida Rystonová v publikaci *Průvodce lidovými názvy rostlin* pojednává o historii léčitelství ve světě i v našich zemích a o památkách, které jsou s léčivými bylinami spjaty.

Jako první dílo zde zmiňuje *Léčebník* (Nei-king), jehož autorem byl císař Huang-ti, a který vyšel v období okolo roku 2600 př. n. l. v Číně.

Zájem o léčivé rostliny rozvíjel v Číně také císař Šen Nung, autor třísvazkové knihy o stromech a bylinách s názvem *Knihy klasických bylin* (Pen-cchao-t'ing). Autor zde rozdělil rostliny podle léčivé síly a sepsal 252 receptů z rostlin, dílo pocházející přibližně z roku 2700 př. Kr. se nezachovalo, ale předávalo ústně se z generace na generaci.

V roce 1590 vzniklo dílo s názvem *Katalog léčivých rostlin* (Pen-cchao-kang-mu), jedná se o doplnění *Knih klasických bylin*, které byly po staletí obohacovány o další poznatky. *Katalog léčivých rostlin* je hlavní dílo čínské medicíny, dohromady jej uspořádal čínský lékař Li Š-čen. Dílo se skládá se z dvaapadesáti svazků popisujících 1094 druhů léčivých rostlin a 11000 receptů z nich.

Také v Indii a Egyptě se lidé věnovali léčitelství s pomocí rostlin. Čtyři knihy indické moudrosti Ajur-védy z 9.–3.stol. př. Kr. obsahují znalosti o léčivých bylinách. Roku 1874 byl v Egyptě objeven tzv. *Ebersův papyrus* pocházející nejpozději z roku 1550 př. Kr. Tento medicínský papyrus zaznamenává recepty na mnohé nemoci.

Léčivou schopností bylin se zabývali i jiní panovníci a velcí myslitelé. Některá jejich jména si připomínáme v latinských názvech rostlin, například hořec (*Gentiana*) dostal latinské jméno po synovi ilyrského krále Gentia.

Nejslavnější řecký lékař Hippokrates sice není autorem žádného botanického spisu, jeho žáci však vytvořili dílo, které obsahovalo sedmdesát dva svazků, a neslo název *Corpus Hippocraticum*. Bylo v něm popsáno 350 rostlin.

V oblasti botaniky se na přelomu 3. a 4. st. př. Kr. prosazuje řecký filozof Theophrastos Eresios z Lesbu, který bývá považován za zakladatele této vědy. Ve svých dílech popsal přibližně 550 druhů rostlin, jež rozdělil na stromy, keře, polokeře a byliny.

Přípravou bylinných léčivých preparátů se zabýval také osobní lékař Marca Antonia, Galénos z Pergamu, který k léčení užíval tzv. galenika, což byly směsi z rostlinných, živočišných i nerostlinných ingrediencí.

Známý je také arabský učenec Tádžik Avicenna a jeho dílo *Canon medicinae* pocházející přibližně z roku 1300. Avicennův spis byl oficiální učebnicí pro evropskou medicínu až do 17. století. Arabská škola nepoužívala galenika, ale dávala přednost mastem, tinkturám a sirupům.

Období raného křesťanství nemělo příliš pochopení pro přírodní vědy, staré lékařské rukopisy tak byly uchovávány pouze v kláštorech, kde docházelo k jejich opisování, a rozmnožování. V pozdějších letech se pak začalo rozvíjet tzv. klášterní či mnišské lékařství, v kláštorech se shlukovali přírodovědci, kteří studovali byliny a jejich využití pro léčebné účely.

V raném středověku se proslavila léčitelka Hildegarda z Bingenu narozená v dnešním Německu. Její přínos spočíval také v napsání *Herbáře*, ve kterém předávala své vědomosti k výrobě bylinných receptur.

V období vlády Karla IV. vznikly dvě latinsko-české veršované knihy, *Bohemář* a *Prešpurský rukopis*, které obsahují řadu botanických termínů. Autorem je slovníkář Bartoloměj z Chlumce, zvaný Klaretus.

Rystonová označuje dobu 15. a 16. století jako století herbářů. U nás patří k nejstarším rukopisným botanicko-lékařským dílům latinsky psaný *Herbář* a česky psané *Lékařské knihy* od A. M. Křišťana z Prachatic.

Počátek 16. století byl přelomový ve zkoumání přírody. Botanici už se nezabývali pouze výkladem starých spisů, ale započali vlastní studium a pozorování přírody. Do popředí zájmu se pak dostávala možnost využít rostliny k léčebným účelům. Tato snaha postihnout léčivé účinky rostlin trvala zhruba do 19. století, později pak byla bylinná léčiva nahrazována synteticky vyrobenými léky.

Z období humanismu pochází popis rostlin od Jana Černého. Českobratrský lékař napsal dílo s názvem *Knieha lékarska, kteraz slowe herbarz aneb zelinárz welmi uziteczna, z mnohých knieh latinských y zskutecznych pracuj wybrana*. Jedná se o první česky tištěný herbář představující abecedně přes čtyři sta rostlin. Při jeho psaní měl na zřeteli prostý lid, který často latinským knihám o léčitelství nerozuměl. Inspirací mu byl herbář neznámého autora *Herbarius Moguntinus impressus*.

Nový přístup k nemocem a léčení pak zahájil německý lékař Paracelsus, který žil na přelomu 15. a 16. století. Jako léčebnou metodu zvolil léčení podobného podobným, které uplatnil především při léčbě bylinami. Věřil, že vzhled rostliny připomínající určitou část těla bude na ono místo působit hojivě. Zabýval se také závislostí dávky léku a jeho účinku

na lidský organismus, podle něj jsou všechny léky vlastně jedy a záleží na velikosti dávky, zda se tento jed projeví jako lék.

V průběhu 16. a 17. století přicházeli na naše území italští absolventi lékařských fakult. Soustředili se však pouze na zámožné rodiny, léčení prostého lidu tak nadále zůstávalo v rukou bylinářek, ranhojičů, nebo dokonce i katů.

V léčení bylinami se prosadily také mnišské řády. Jedním z nich byli mniši řádu bosých karmelitánů, kteří připravovali karmelitánské kapky. Také mniši řádu benediktinů měli výborné znalosti z oblasti léčení bylinami a šířili je ze svých klášterů. Proslavila je nejen výroba benediktinky, tedy bylinného likéru, ale i vaření piva.

Ve druhé polovině 16. století přeložil Tadeáš Hájek z Hájku Matthioliho *Herbář* a překlad nesl název *Herbář, jinak Bylinář velmi užitečný*. Z konce tohoto století pak pochází také dílo Adama Zalužanského ze Zalužan *Methody Herbariae libri tres*, jedná se o specifičtější vědeckou práci, která pojednává jak o botanice všeobecné, tak o speciální.

Z doby osvícenství pak nemůžeme opomenout Jana Svatopluka Presla. Václav Machek právě této době připisuje snahu o pevnou nomenklaturu.⁴ Za mezník pak Machek považuje Preslovo dílo *Flora česká – Květena česká* z roku 1819. Presl zde ke každému botanickému jménu připojuje i český název. Presl ve své snaze pokračuje dále a vzniká tak nedokončený *Rostlinopis*, na který pak navazuje *Všeobecný rostlinopis*. Machek ve své publikaci *Česká a slovenská jména rostlin* vychází z druhého vydání *Názorné květeny zemí koruny české*, které vycházelo ve čtyřech svazcích v letech 1900–1904, a jehož autorem je František Polívka. Opírá se také o knihu Josefa Dostála z roku 1950 s názvem *Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cévnatých rostlin*.

Na počátku 19. století se rozvíjí metoda zvaná homeopatie. Mezi její zakladatele patří Hans Christian Friedrich Samuel Hanhemann. Ve svém díle *Organon racionální léčby* popsal fungování homeopatie na principu dávkování léku, který by vyvolal podobné příznaky jaké má léčená nemoc. Homeopatie se stala oblíbenou metodou léčení a své příznivce má i v dnešní době. Společně s homeopatií se stala oblíbenou také metoda Bachových květových esencí. Edward Bach přisuzoval většině nemocem psychosomatický původ, jeho snaha tedy spočívala v harmonizaci psychiky, která se poté odrazí ve zdraví fyzického těla. Ve svém zkoumání studoval 38 květů, které by mohly harmonizovat vědomí, patří mezi ně například řepík lékařský, kaštan jedlý nebo růže šípková.

---

⁴MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 12. Dále Machek 1954.

4 Lopuch větší (*Arctium lappa*)

obr. 1 lopuch větší

4.1 Popis rostliny

Jedná se o dvouletou bylinu z čeledi hvězdnicovitých, jejíž výskyt je lokalizován na okrajích cest, rumišťích a roste také u plotů. Rostlina má vřetenovité kořeny, z kterých vyrůstá zhruba dva metry vysoká lodyha. Její listy jsou vejčité až srdčité, rub je šedě plstnatý. Plody jsou nažky, jež mají krátké pápěří. Lopuch kvete v červenci a srpnu (Korbelář-Endris 1981: 250).

Užívanou částí je kořen, který se suší, preferuje se mladší pro lepší účinky. Lopuch byl našimi předky uctíván jako všelék. Považovali jej za čarodějný, a dobývali jej proto nekovovým náradím, aby nemohl ztratit svou léčivou schopnost. Celý proces byl téměř rituální a býval doprovázen zaříkávadly.⁵

Pro léčebné účely se zpracovává jak lopuch větší (*Arctium lappa*), tak lopuch menší (*Arctium minus*) či lopuch plstnatý (*Arctium tomentosum*). Vnitřní užití rostliny příznivě působí při onemocnění močových a ledvinových cest, ale také při léčbě lehčí formy cukrovky.

Největší uplatnění má však tato bylina v zevní aplikaci na různé kožní defekty (lupénka, ekzémy, seborea, špatně se hojící rány), a to v podobě odvaru nebo mastí. Je také součástí homeopatických přípravků a preparátů, které podporují růst vlasů.

Své uplatnění našel také v kuchyni. V Polsku se zpracovává k výrobě sirupu, bývá užíván i jako náhrada za mrkev a petržel do polévek, dokonce je možné z něj připravit kávovinový nápoj.

Josef Čižmář uvádí, že se má kořen lopuchu kopat na sv. Jana od jedenácté

⁵ RYSTONOVÁ, Ida. *Byliny a jejich lidové názvy*. Praha: VODNÁŘ Praha, 1996, s. 174. ISBN 80-85255-82-0. Dále Rystonová 1996.

do dvanácté hodiny a pod kořenem se má nacházet uhlí, které by pomáhalo od bolesti zubů a padoucnice. Robert Novotný v knize *Naše léčivé byliny v lékařství* doporučuje sběr kořenů v době prvního roku růstu byliny, a to v září a říjnu, nebo v druhém roce růstu v březnu a dubnu.

V této knize najdeme také recepty, jak lze lopuch využít, zejména při zevním použití. Na kožní vyrážky a hojení ran je doporučováno smíchat šťávu z čerstvých listů se sádlem a přikládat na postižená místa. Pro posílení růstu vlasů je dobré natírat hlavu lihovým výtažkem z kořene s olejem. Na popáleniny doporučuje Novotný vaječný bílek a utlučené listy přikládat na zasaženou oblast. K vnitřnímu užití se připravuje odvar z kořene, který napomáhá rychlejšímu vypuzování žluče, k vyvolání pocení, při horečnatých stavech, nechutenství, nadýmání, dně, revmatismu, kapavce či při žaludečních a plicních chorobách.

4.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve staročeských slovnících se heslo **lopuch** vůbec nevyskytuje. Ve *Staročeském slovníku* Jana Gebauera bychom našli spojení *hořký lupen* uvedeno s latinským názvem *lappa maior*, tedy lopuch větší, Machek píše o tomto názvu jako o lidovém pojmenování lopuchu (Machek 1954: 254). Gebauer uvedl ve *Staročeském slovníku* celkem tři díla, kde se *hořký lupen* vyskytuje. Jedná se o slovník rostlinný a lékařský latinsko-český v rukopise v Pelplinu v Západních Prusích z první poloviny 14. století, dále pak v rukopise rostlináře latinsko-českého pocházejícího ze 14. století z pražské univerzity, zde má *hořký lupen* latinský název *lappa inversa*. Třetím zdrojem byl latinský rukopis Vodňanského z doby okolo roku 1410, který „obsahuje různé kusy z oboru lékařského a přírodovědného“.⁶

Ve *Staročeském slovníku* je kromě názvu *hořký lupen* uvedeno také *zaječí lupen*. *Zaječí lupen* má v jednom z rukopisů pražské univerzity z počátku 15. století také své latinské jméno – *lappa rotundum*. Stejně jméno se objevuje už ve 14. století v rukopisném slovníku kněžského dvora ve Vídni (Gebauer 1970: 291). Další heslo v Gebauerově slovníku *lupení* se opět pojí s adjektivy *hořký* a *zaječí* a bude také označením lopuchu, neboť Machek uvádí jako lidový název lopuchu *sladké lupení* a Rystonová *lopuní*.

Ostatní staročeské slovníky heslo *lopuch* neobsahují. *Malý staročeský slovník* uvádí výraz *hrěpík* a *řepík* pro označení lopuchu. *Slovníček staré češtiny* Františka Šimka pak uvádí *řepík*.

Elektronický slovník staré češtiny (dále *ESSČ*) má heslo *řepí* a *řepíček*. Těmito výrazy

⁶ GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský, díl II. 2.* nezměněné vydání. Praha: Academia, 1970, s. 291, dále Gebauer 1970.

charakterizuje obecně rostlinu „s háčkovitými ostny na květenství či plodech, zvl. lopuch“⁷ a dále je zde pro lopuch název *velik*, který označuje rostlinu s velkými listy, jako příklad je opět uveden lopuch.

Ve *Slovníku česko-německém* se heslo lopuch objevuje v těchto podobách: **lopuch** a vedle tohoto hesla jsou dále uvedeny výrazy **lopauch**, **lapauch**, **lopun**, **lapaun** a **lopuň** a **lupen** – tento název Jungmann považuje za moravské pojmenování byliny. Jungmann zde uvádí také dva rody lopuchu i s latinskými názvy: lopuch plchý – *arctium lappa* a lopuch vlnitý – *arctium bardana*. Zdrojem, ze kterého čerpal, byla kronika o milosti Floria a panny Biancofory z roku 1519. Jako samostatné heslo je zde uvedeno adjektivum **lopuchový**. Jungmann zde uvedl spojení *voda z lopauchového kořene*, která pochází ze spisu *Tyssota správa pro lid obecný* z roku 1788 od J. Prokopia.

Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický Františka Štěpána Kotta uvádí nejvíce samostatných hesel týkajících se lopuchu ze všech uváděných slovníků. Obsahuje názvy, které bychom mohli najít i ve *Slovníku česko-německém*, a doplňuje je o další pojmenování. V neutru se objevují výrazy: **lopoučí**, **lopuní**, **lopušie**, ve femininu: **lopucha**, **lopúnka**, která je označením pro ovci s velkýma ušima, a výraz **lopušice**, který však označuje devěsíl lékařský (*Petasites hybridus*) nebo podběl obecný (*Tussilago farfara*), obě tyto rostliny patří spolu s lopuchem do čeledi hvězdicovitých rostlin a všechny tři rostliny mají podobný tvar listů, což zřejmě mohlo být motivací při vytváření tohoto názvu. V maskulinu jsou zastoupena hesla **lopouch** a **lopoun**.⁸

4.3 Stav v nové češtině

V *Příručním slovníku jazyka českého* se objevují hesla **lopouch**, **lopuch**, **lopucha**, **lopt** a **lopuší**. Z adjektiv se zde objevují tři tvary: **lopuchovitý**, **lopuchový** a **lopuší**. V *PSJČ* jsou u jednotlivých hesel příklady z literatury, ve kterých se daný výraz vyskytl. To, že lopuch nebyl žádanou rostlinou kvůli svým lepivým plodům, vystihuje v přeneseném významu věta v díle Růženy Svobodové: „Zatoužil po tom, aby se zbavil její popínavé, lopuchovité lásky.“⁹ Také Machek poukazuje na to, že plod lopuchu je velmi přilnavý a může se zachytit do vlasů a hřívy: „dátí koňovi lepík (plod lopuchu) do hřívy je skoro totéž jako novočeské nasaditi veš

⁷ *Vokabulář webový*. [online]. [cit. 2013-03-18]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/>, dále vokabulář.

⁸ KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický. Díl I.* Praha: tiskem a nákladem Josefa Koláře, 1887, s. 942. + Dodatky: KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický. Dodatky, díl VI.* Praha: tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimečka, 1890, s. 887.

⁹ *Příruční slovník jazyka českého, II. díl.* Praha Státní nakladatelství, 1937-1938, s. 628. Dále PSJČ.

do kožichu“ (Machek 1954: 255). Užití lopuchu jako prostředku k balení másla dokládá věta Františka Langer: „*Stařena uložila do koše hroudu másla v lopuchových listech*“ (PSJČ II. díl 1937-1938: 628).

Slovník spisovného jazyka českého uvádí heslo *lopuch* a jako rovnocennou variantu také **lopucha** a nechybí ani nářeční podoba slova – **lopouch**. V heslové charakteristice je také krátký popis rostliny, latinský název a rozlišení dvou rodů lopuchu (menší a větší). V *SSJČ* tvoří samostatné heslo také adjektivum **lopuchový**, které je uvedeno jako příklad ve spojení *lopuchové listy* a *lopuchový olej*.¹⁰

Slovník spisovné češtiny uvádí heslo *lopuch* bez jeho varianty *lopucha*.

Co se týče místních jmen a názvu *lopuch*, mohli bychom jistou příbuznost najít v pojmenování vesnice *Lopeník*, která se nachází třináct kilometrů od Uherského Brodu. Název mohl být převzat od blízké hory *Lopeník*, jejíž jméno je tvořeno příponou *-lk* k adjektivu *lopenný*, které je tvořeno od substantiva *lopen*, „lupen, list“.¹¹

4.4 Původ slova

Původ slova *lopuch* vykládá *Etymologický slovník jazyka českého* Holuba-Kopečného, etymologický slovník Machkův i Rejzkův *Český etymologický slovník*. Holubův-Kopečného slovník obsahuje název rostliny ve femininu, tj. *lopucha*¹², Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* dokládá pak obě varianty jako rovnocenné a Rejzek uvádí pouze výraz *lopuch*. V ostatních slovanských jazycích se *lopuch* vyskytuje v témže významu jako v češtině, slovenština má *lopúch* a v bulharštině je možné užití slova *lopuš*, *lopuj*, *lopoš*.¹³ Všechny tři publikace uvádí jako výchozí praslovanský tvar **lopuchъ*. Rejzek dodává, že tato podoba je patrně odvozeninou od psl. **lopъ*, jež odpovídá litevskému *lāpas* (list).¹⁴

Holub-Kopečný i Rejzek pak odkazují na příbuznost se slovem *lopata*. Machek upozorňuje na latinský výraz *lappa* téhož významu. Zdvojené *p* označuje jako expresivní, v českém jazyce tuto expresivitu spatřuje v *ch*-ové příponě, což odůvodňuje tím, že *lopuch* je

¹⁰ *Slovník spisovného jazyka českého, II. díl. 2.* nezměněné vydání. Praha: 1989, Academia, s. 577. Dále *SSJČ* 1989.

¹¹ HOSÁK, Ladislav- ŠRÁMEK Rudolf. *Místní jména na Moravě a Slezsku*. 1. vydání. Praha: 1970, Academia, s. 547.

¹² HOLUB, Josef – KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 210. Dále Holub-Kopečný 1952.

¹³ MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vydání z roku 1971. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 340. ISBN 978-80-7422-048-7. Dále Machek 2010.

¹⁴ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2. nezměněné vydání. Voznice: Leda, 2012, s. 349. ISBN 978-80-7335-296-7. Dále Rejzek 2012.

bylina nevídaná a nápadná, která roste na neobdělávaných místech ve velkém množství, a plody rostliny se přichytávají na oděv či srst zvířat. Moravský název pro tuto rostlinu může být též *lopt*, *lopúni* či *lopón* (Machek 1954: 254). Přesmykem pak vzniklo *lupon*. Původ bychom mohli najít u tvaru **lepenъ*, přičemž slovinský a ruský jazyk užívá výraz *lepen* pro list. Machek píše, že dolní lužická srbština užívá výraz *lopuch* pro označení šťovíku, a to na základě velkých listů, do kterých se balilo máslo nebo tvaroh (Machek 1954: 255).

4.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování lopuchu

Publikace *Česká a slovenská jména rostlin* uvádí pro jiná pojmenování lopuchu názvy *hořké lopeň*, *hořké listí*, což je podle Rystonové označení pro lopuch plstnatý.

Do protikladu Machek staví lidové názvy **šťovíku**, jako je *sladké lupení*, *sladký list* a *sladké listí*. První dva označují šťovík kadeřavý (*Rumex crispus*) a poslední zmiňovaný výraz odkazuje kromě prvního významu také na šťovík vodní (*Rumex aquaticus*). Prosté pojmenování *lupen* Rystonová uvádí pro lopuch větší a šťovík tupolistý (*Rumex obtusifolius*), a můžeme se tedy domnívat, že právě tento druh šťovíku mohl být používán k uskladňování potravin, a to díky jeho listům, které jsou podobně jako u lopuchu většího velké, celistvé a široké, naproti tomu šťovík kadeřavý má listy menší, užší a zašpičatělé.

Na **velké listy** byliny pak ukazují názvy s rodovým jménem lupen (slovo lupen znamená v ostatních jazycích list, Holub-Kopečný 1949: 213): ***lupen široký***, ***lupen velký***, ***lupen větší***, ***lupen vysoký***. Velikost listů a také jejich tvar pak může symbolizovat výraz *deštníček*.

Četná pojmenování vznikaly také díky velké **přilnavosti a lepivosti plodů** lopuchu. Ida Rystonová uvádí v *Průvodci lidovými názvy rostlin* tyto výrazy: ***lapáčky***, ***lepáček***, ***lepík***. Dobrou přilnavost k oděvům pak může vyjádřit i přenesené pojmenování *lidumil*.

Kořen rostliny, který se nejvíce užívá k léčebným účelům, je přímo obsažen v některých názvech: ***babí kořen***, ***kořen na vlasy***, ***věštníkový kořen***, ***věštníkový kořen*** (Rystonová 2007: 305).

Bohatou a rozmanitou podobu pak mají nářeční výrazy označující **plody** lopuchu. Podrobněji se tomuto tématu věnovala Stanislava Kloferová v časopise *Naše řeč* z roku 1990 ve studii s názvem *Nářeční pojmenování plodů lopuchu v češtině*. Kloferová zde rozděluje názvy podle jednotlivých motivací, které sloužily ke vzniku dialektismů.

Například **lepkavost a obtížné odstraňování plodů z oděvu či vlasů** je spojováno s názvy vyjadřujícími tuto nepříjemnou vlastnost rostliny, na tomto místě vznikají výrazy jako

nouze, psota, bída či *smůla*.

Díky **neodbytnosti a snaze škodit** jim pak lidé dávali názvy podle obecných názvů osob na základě metonymie, například *žebráky, zloděje, židi*, Kloferová uvádí také žertovnou variantu této motivace *ženiši, švagři, stryky*, snad i *babky*¹⁵.

Dále se objevují dialektismy vzniklé **přeneseným pojmenováním zvířat**, jež měly taktéž poukázat na charakteristické rysy plodů, jednalo se o *ježky, vlky, kočky, vši, připínáky* (nářečně klíš'ata) (Kloferová 1990: 236).

Motivace **tvarem plodů** dala název *knoflíky* (bombíky), substantiva jako *špendlíky, píchače* a *bodláky* ukazují na pichlavost plodů. Je dobré věnovat pozornost poslednímu jmenovanému výrazu, neboť tento výraz má široké spektrum významů, pro které bývá používán, ČJA 2 uvádí, že je toto nerozlišování typické pro městské prostředí. V *Průvodci lidovými názvy rostlin* je výraz *bodlák* kromě stejnojmenné rostliny (*Carduus acanthoides*) a lopuchu většího dále označením pro kotvici dvourohou či kotvici plovoucí (*Trapa natans*), což je vodní bylina, jejíž plod je vícehranný s ostrými hroty, odtud tedy motivace pichlavosti. Další rostlinou s tímto pojmenováním je například ostropestřec mariánský (*Silybum marianum*), který svými fialovými květy připomíná bodlák obecný stejně jako lopuch větší.

Rozmanitost nářečních výrazů rozděluje naše území na několik oblastí. Nejrozšířenějším slovem jsou *knoflíky*, které se užívají na západě Čech, ve středočeských nářečích, dále pak v přechodném českomoravském pásu a našli bychom je také ve slezských dialektech, kde je dochovaná podoba *knefle*.

Substantivum *žebráky* se vyskytuje taktéž v několika oblastech, a to v jihozápadočeských dialektech, v Podkrkonoší, na Kladsku, severozápadním Boskovicku a na jihozápadním Ostravsku.

Na severu Čech se objevuje výraz *nouze*, pro severočeské nářečí je dále typické označení *babí hněv*. Ve středních a jižních Čechách se setkáme s nářečním pojmenováním *ježky*. Na západní Moravě dominuje název *babky* a pro východní část Moravy je charakteristické pojmenování *vlky*.

Pozornost mohou vzbudit dialektismy jako *lepíky, kotačky* či *čumbrky*. Výraz *lepíky* se objevuje na severozápadě našeho území. Machek dává slovo *lepík* do spojitosti se staročeským *řepík*, které označuje lopuch, toto pojmenování je uvedeno také v Matthioliho *Herbáři*. Kloferová tuto skutečnost dále rozvádí a upozorňuje na návaznost slovesa

---

¹⁵ KLOFEROVÁ, Stanislava. Nářeční pojmenování plodů lopuchu v češtině. *Naše řeč*. 1990, 73., č. 5, s. 236; dále Kloferová 1990.

vřepiti/vpeřiti. Ve vývoji dialektismů pak není vyloučena změna počátečního ř > l (řepík > lepík) a *řepík* se tak mohl přiklonit ke slovu zvukově blízkému, a to ke slovesu *lepit* (Kloferová 1990: 238).

Výraz *kotačka* vyskytující se v okolí Brna pak podle Machka vznikl přenesením pojmenování jiné rostliny (Machek 2010: 282), zde by se jednalo o máčku polní (*Eryngium campestre*), jejíž plody jsou také pichlavé stejně jako u lopuchu. Kloferová však upozorňuje i na jiný možný výklad. V blízkém sousedství oblasti, kde se *kotačka* objevuje, se užívá také názvů *kočky*, *kocáky* či *chocové knoflíky* (Kloferová 1990: 237). Podstatné jméno *choc* Kloferová dává do souvislosti s německým osídlením na Svitavsku a připomíná brněnské *koc*, jehož původní význam byl kočka, dále uvádí příklady z Doudlebska, kde je užíván dialektismus *choce*, „jehož počáteční *ch-* je zřetelným reflexem německého aspirovaného *k-*“ (Kloferová 1990: 237). Na tomto území uvádí zjištěnou podobu *kchoce* a *k'oce* a nevyklučuje tak původ názvu *kotačky*, jež by ukazoval na příbuznost se slovem kočka.

Dialektismus *čumbrky* náleží do oblasti Táborska a Berounska. Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* uvádí heslo *čubr*, což je výraz pro rostlinu saturejku (*Satureia hortensis*), název této květiny je z řeckého *thymbos* téhož významu. Výrazu *čubr* se vztahuje i k nářečnímu pojmenování lopuchu, odtud tedy mohl vzniknout plurál *čumbrky*, který označuje plody rostliny (Machek 2010: 108). Na západním Plzeňsku se můžeme setkat i s tvarem *knoflíci* a *žebráci*, který bychom našli i na Kladensku. Na Táborsku a Jindřichohradecku se vedle neživotné podoby *ježky* vyskytuje i podoba *ježci*, ve střední části severočeských nářečí máme *bubáci*, v oblasti severních Čech je dále pojmenování *bodláci*, které se nachází i na Českobudějovicku. Životná podoba *vlci* se drží na Litovelsku, Holešovsku a jižním Valašsku, v jihovýchodním Slezsku je zachycena podoba *švagři*.¹⁶

Zvláštní kategorii pak tvoří substantiva neživotná, u nichž se vyskytla životná forma. Na tomto místě ČJA 2 uvádí podobu *knoflíci* (západní Plzeňsko), *lepíci* (Rakovnicko), *bodláci* (Českobudějovicko a severní Čechy).

---

¹⁶ BALHAR a kol. *Český jazykový atlas 2*. 1. vydání. Praha: Leda, 1997, s. 282. ISBN 978-802-0019-677. Dále ČJA 2 1997.

Obr. 2 nářeční mapa – plody lopuchu

Ida Rystonová pak uvádí podle plodu lopuchu také pojmenování *kudláček*, *kudlačka*. Toto pojmenování bychom mohli odvodit od slova *kudla*, které Machek vysvětluje jako chundel vlasů, chlupů a adjektivum kudlatý jako chlupatý či chundelatý. Tuto vlastnost bychom mohli najít také u plodů lopuchu. Rystonová uvádí také pojmenování *osloprd*, které ukazuje na nežádoucí a nepříjemný ráz rostliny.

5 Pampeliška obecná (*Taraxacum officinale*)

obr. 3 pampeliška obecná

5.1 Popis rostliny

Pampeliška je vytrvalá bylina patřící do čeledi hvězdnicovitých. Roste na polích, stráních, loukách a podél cest. Pampeliška kvete na počátku jara a na podzim. Kořen, listy i dutý stvol obsahují mléčnou šťávu. Listy jsou podlouhlé, zúžené v řapík. Barva květu je žlutá a po uzrání se mění v pýřitou hlavičku, která obsahuje semena (Korbelář-Endris 1981: 318). Užívanou částí je kořen, list nebo nať s kořenem. Sběr celé byliny by měl probíhat od března do května, kořeny se pak sbírají v říjnu a listy v dubnu a květnu. Bylina obsahuje inulin, taraxacin, bílkoviny, mangan, fosfor, síru, soli sodíku, kyselinu křemičitou a vitaminy A, B, C, D, které se nachází v listech. Pampeliška povzbuzuje trávicí orgány a sekreci trávicích šťáv, příznivě ovlivňuje činnost jater a ledvin (Korbelář-Endris 1981: 318).

Pampeliška bývá často součástí různých čajových směsí, Rystonová v knize *Byliny a jejich lidové názvy* představuje recepty, kde je hlavní surovinou pampeliška, například z květů lze vyrobit pampeliškový med, z jejích listů můžeme připravit také salát a poněkud méně známý je recept na pampeliškové „kapary“, ke kterému se využívají mladá poupátka pampelišky. Z pampelišky se vyrábí také likér nebo *ovocné víno medicínální* (s citronovou nebo pomerančovou kůrou, zázvorem a s vinnými kvasinkami).¹⁷

¹⁷ NOVOTNÝ, Robert. *Naše léčivé byliny v lékařství*. Praha: tiskem a nákladem Aloise Konička, 1944. Dále Novotný 1944.

K léčebným účelům se užívá odvar z kořene, který má pomoci při nemocech močového měchýře, při žloutence, nechutenství nebo chudokrevnosti. Díky močopudným a čistícím účinkům se bylině ve 13. a 14. století říkalo *Herba urinaria* a v německy mluvících zemích ji nazývali *Bettseicher* neboli počůránek (Rystonová 1996: 220).

Pampeliška také snižuje koncentraci cukru v krvi, při začínající cukrovce doporučuje Rystonová sníst několik čerstvých stvolů pampelišky denně k udržení správné hladiny cukru. Šťáva z mladého listí se zase užívá jako prostředek čistící krev a může být přidávána do polévek. Léčivé recepty z pampelišky můžeme nalézt už přibližně v 11. století u arabského lékaře Ibn Sína neboli Aviceny, který používal čerstvou šťávu k léčení překrvených jater a vodnatelnosti (Rystonová 1996: 220).

Zevně se pak užívá k obkladům odvar nebo čerstvá bylina, která se přikládá na bolestivé klouby. Je možné také užití odvaru v podobě očních kapek nebo k omývání obličeje za účelem zkrášlení.

Rystonová uvádí, že staří Řekové využívali také mlékovitou šťávu, kterou léčili oční záněty. Některé druhy pampelišek obsahují v mléčné šťávě množství kaučuku. Tohoto poznatku dokázali využít v oblasti Kavkazu, kde začali touto cestou kaučuk vyrábět. (Rystonová 1996: 220).

5.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Pampeliška se objevuje pouze pod heslem **plěška** ve *Staročeském slovníku*, *Malém staročeském slovníku* a *Slovníčku staré češtiny*. *Malý staročeský slovník* uvádí pro *plěšku* také význam drobné mince. *Staročeský slovník* popisuje pampelišku jako „běžnou rostlinu připomínající po opadnutí květu pleš“ (vokabulář) a uvádí literární památky, ve kterých se výraz *plěška* pro rostlinu vyskytuje. Kromě lékařských sborníků a rostlinářů se toto pojmenování objevilo v *Glosáři* u Bartoloměje z Chlumce zvaného Klaret nebo v díle Tomáše ze Štítného *Řeči nedělní a sváteční*. V rostlinářích se pak dále objevují názvy *caput monachi* nebo *platta monachi* a v rostlináři Strahovském je pak uvedeno **mléč jalový** (vokabulář).

V Jungmannově *Slovníku česko-německém* je výraz pampeliška uveden u hesla **pampeluška** a jako další varianty slova jsou zde: **pampuliška**, **pampliška**, **pleška**. Jungmannův slovník uvádí podle kroniky o milosti Floria a panny Biancofory z roku 1519 dva druhy pampelišek, a to pampelišku draslavou a podzimní. Podle Preslova *Rostlináře* zařazuje pampelišku do řádu spolulůžných a čeledi čekankovitých.¹⁸ U tohoto hesla je ještě

---

¹⁸ JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý*, 3. díl. Praha: Academia, s. 22, 1984. Dále Jungmann.

název **smetanka obecná** a latinské pojmenování *Leontodon taraxacum*.

Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický uvádí jako hlavní heslo také výraz **pampeluška** a vedle toho další názvy: **pam- peliška, pleska**. Kott ve slovníku používá latinské jméno *Taraxacum officinale*. Ovšem u hesla **pampelík** je uvedeno latinské jméno *Leontodon taraxacum*. Popisuje stejné druhy pampelišek i s latinskými názvy a tímto se neliší od Jungmannova slovníku. Tato druhová jména (podzimní a srstnatá) bychom mohli najít u výše zmiňované rostliny zvané *máchelka*, existuje totiž *máchelka podzimní* (*Leontodon autumnalis*) a *máchelka srstnatá* (*Leontodon hispidus*). Rostlina je velmi podobná pampelišce, jeden její druh má v češtině dokonce jméno *máchelka pampelišková* (*Leontodon saxatilis*). Také latinské rodové jméno této rostliny bylo užíváno, jak píše Machek, i pro pampelišku (Machek 1954: 233).

5.3 Stav v nové češtině

V *PSJČ* již najdeme heslo **pampeliška**, po krátkém popisu rostliny následují příklady z literatury, ve kterých se slovo pampeliška objevilo, například v přeneseném významu u Josefa Svatopluka Machara: „*Mladé lásky jsou jak pampelišky, kvete jako dukát, ale sedne na ni komár a rozboří ji*“ a dále hesla, která slovník uvádí s charakteristikou dialektismu: **pampelich, pampelík, pampelišek, pampuliška a pampulice**. Samostatná hesla tvoří také adjektiva **pampeliškovitý** a **pampeliškový**, u tohoto hesla výklad zahrnuje také poznámku o dvou motýlech, jejichž druhová jména jsou *pampeliškový*. Jedná se o bource pampeliškového (*Lemonia taraxaci*) a zubočárníka pampeliškového (*Larentia vespertaria*) (*PSJČ* IV. díl, část 1. 1941-1943: 48). *PSJČ* zde neuvádí druhé jméno rostliny – smetanka. Tomuto názvu je totiž věnován samostatný heslový odstavec. Zatímco pampelišku řadí *PSJČ* mezi složnokvěté (hvězdnicovité) z rodu *Leontodon*, u smetanky je uveden rod *Taraxacum*. Drobnou zajímavost pak můžeme spatřit ve formě hesla, kdy je **smetánka** zapsána s kvantitou, zatímco v jiných slovnících se objevuje pouze **smetanka**, pokud se hovoří o rostlině.

SSJČ uvádí u hesla *pampeliška*, že se jedná o botanický rod *Leontodon*, výklad je doplněn o botanický název *smetanka* a druhy pampelišky: podzimní a srstnatou. Jako příklad nářečního pojmenování je zde uvedeno **pampelišek**, výraz, který se objevil v literatuře u Josefa Holečka nebo Karoliny Světlé. Další ukázky pojmenování pampelišky z literatury bychom našli u Václava Beneše Třebízského – **pampuliška**, Františky Pecháčkové – **pampulice** nebo Josefa Jahody – **pampulice**. U hesla **pampeliškový** uvádí *SSJČ* spojení

pampelišková hlava pocházející z básnické sbírky *Máj* a zoologické pojmenování motýla *bourec pampeliškový* (SSJČ IV. díl 1989: 22).

Slovník spisovné češtiny rozlišil mezi pampeliškou a smetankou následovně: u hesla pampeliška je kromě významu smetanka, uvedena také tato charakteristika: „*luční bylina se žlutými květy (a plným stvolem) podobná smetance*“.¹⁹ U hesla smetanka stojí: „*luční bylina se žlutými květy (a dutým stvolem) rodící při poranění mléčně bílou šťávu*“ (SSČ 2003: 397).

5.4 Původ slova

Pampeliška měla původně dva latinské názvy, a to *taraxacum* a *leontodon*, které se nerozlišovaly, stejně tak se zaměňují názvy *pampeliška* a *smetanka*. Machek v *Českých a slovenských jménech rostlin* uvádí, že *smetanka* je pro rostlinu staročeský název objevující se v překladu Matthioliho *Herbáře*. V *Preslově Rostlináři* má smetanka latinské označení *leontodon*. Pojmenování *taraxacum*, které se dnes užívá v botanické nomenklatuře, se objevilo u Daniela Slobody v knize *Rostlinictví čili Návod k snadnému určení a pojmenování rostlin v Čechách, Moravě a jiných zemích rakouského mocnářství* z roku 1852 a také v díle *Prodormus květeny české* z roku 1883, jehož autorem je František Ladislav Čelakovský. S pojmenováním pampeliška nebo smetánka se setkáváme dodnes a není příliš jasné, který název je tedy ten správný. Korbelař-Endris užívají *smetanka lékařská* a latinský název *Taraxacum officinale*, Rystonová pak spojila oba názvy dohromady a heslo v jejím *Průvodci* se jmenuje *pampeliška smetánka*, latinský název je zde taktéž *Taraxacum officinale*.

Miroslav Deyl a Květoslav Hísek užívají název *pampeliška obecná (Taraxacum officinale)*. V jejich knize se však objevuje i název *máchelka (pampeliška) podzimní* s latinským názvem *Leontodon autumnalis* a *máchelka (pampeliška) srstnatá (Leontodon hispidus)*. U popisu pampelišky obecné zmiňují, „že má silný kulový kořen a bílé mléko ve všech částech“.²⁰ Ale ve starším vydání této knihy z roku 1973 uvádí autoři název *Smetanka obecná (lékařská) (Taraxacum officinale)*. Podávají zde vysvětlení: „*Lidově se smetance říká pampeliška, ale v botanice se jako pampeliška označuje jiný příbuzný rod.*“²¹ S latinskými názvy *Leontodon autumnalis* a *Leontodon hispidus* se v tomto starším vydání objevují názvy *pampeliška podzimní* a *pampeliška srstnatá*, tedy nikoli rostliny s názvem *máchelka*.

¹⁹ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 3. vyd. Praha: Academia, 2003, s. 259. ISBN 978-80-200-1080-3. Dále SSČ 2003.

²⁰ DEYL, Miloš – Květoslav HÍSEK. *Naše květiny*. 3. revidované vydání. Praha: Academia, 2001, s. 463. ISBN 80-200-0940-X.

²¹ DEYL, Miloš – Květoslav HÍSEK. *Naše květiny*, 2. díl. 1. vydání. Praha: Albatros, 1973. s. 470.

Název pampeliška bychom našli i v osmém díle *Květeny ČR*, která také používá latinské označení *taraxacum*, je zde uvedeno téměř dvě stě druhů pampelišek, ale názvy jako obecná, lékařská, podzimní či srstnatá se zde vůbec nevyskytují.

V etymologii slova pampeliška můžeme sledovat tři různá stanoviska. Prvním z nich je souvislost názvu rostliny se slovem **pleš**. Holubův-Kopečného *Etymologický slovník jazyka českého* u hesla pampeliška uvádí charakteristiku „*lidově přetvořeno z palice (podle podoby okvěti s expr. red. *pampalice) a stč. plěška*“ (Holub-Kopečný 1952: 262). Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* dokládá další změny, kdy z *Pappen-* vzniklo *Pfaffen-*, což je chápáno od *Pfaffe* = „pop, kněz“, překladem vznikl středolatinický název *caput monachi* (= hlava mnichova), to bylo pak přeloženo zpět do němčiny jako *Mönchskopf*, *Mönchshaupt* a do polštiny jako *popowa glówka*, vedle *caput monachi* vzniklo *platta monachi* (= pleš mnichova), polsky *popowa pleszka*. Jako staročeské a nářeční uvádí Machek výraz *pleška* a podává vysvětlení z překladu Matthioliho Herbáře: „*Ten květ [květ] když uzrá, obrací se v jakousi hlavičku pejrñatau, a to jest semeno; a když to pejrñí větrem z něho sprchne, ostává sama holá, okrauhlá, bílá hlavička, jako mnišská pleš, odkudž se také latině caput monachi, německy Pfaffenblat, to jest mnišská hlava a kněžský pleš jmenuje*“ (Machek 1954: 233). Ze staročeského *pleška* pak dále vznikalo *pampališka*, *pampeliška*. Machek vykládá vznik tohoto slova tak, že ve staré polštině se užívalo vedle výrazu *pleszka* také *popowa glówka* nebo jen *popowa*. Toto slovo pak díky špatnému porozumění prošlo několika změnami: *papawa*, *pempawa*, *pepawa*.

Druhá etymologie pak ukazuje na **souvislost s německými slovy**. Machek uvádí pro pampelišku nářeční podoby: *pamprlica*, *pamprléška*, *pamprliška*, *pampaluška* a *pompališka*. „*V sousedních německých nářečích (saských a slezských) bylo nebo je: Pampelblume, Pompelblume, Pappelblume, Papenblatt, v Čechách a na Moravě porůznu názvy: Bumbelblume, Pumpel, Pampel, Maiepump, Pumperadl, Pappenstiel aj.*“ (Machek 2010: 430). Dále zde Machek uvádí stanovisko Svatopluka Štecha v časopise *Zeitschrift für slavische Philologie*, totiž že stejný prvek *pompel-*, *pappel-*, *popl-* je i v názvech čeledi slezovitých rostlin, které stejně jako pampeliška produkují slizovitou šťávu. Konkrétně bychom stejný prvek mohli najít u rostliny slézovec durynský (*Lavatera thuringiaca*), jehož lidový název je *paprvožeň* pocházející z německého *Pappelrosen* (Machek 1954: 147). Štech dále porovnává jednotlivé základy slov pro označení kaše: starohornoněmecké *pappala*, *babillo*, anglické *pappe* > *pap*, německé nářeční výrazy: *Pappe*, *Papp*, *Pepp* a středohornoněmecké *peppe*. Podle tohoto autora vznikla podoba s *pamp-* „*rozpuštěním*

zdvojeniny *pp*“ a v názvu pampeliška je obsaženo právě toto *pamp-*. Štech tedy soudí, že je české pojmenování této rostliny obměnou německých názvů (Machek 2010: 431).

Třetí hledisko zastává Machek a navrhuje také možnost, že by původ slova pampeliška mohl být odvozen od původního **poper-icha, -iška*, tedy odvozeninou od pápěří, které symbolizuje chmýří vznikající po odkvětu rostliny. Základ **papp* se objevuje v řeckém slově *παπποζ* a latinském *pappus* znamenajícím chmýří. Machek je toho názoru, že český název pro pampelišku je původní a německé pojmenování je napodobením západoslovanských názvů. Vysvětluje také, že původní *pap-*, *pqp-* (*chmýří*) Němci chápali jako *pap-*, které znamená kaše, šťáva (Machek 2010: 431).

Rejzek se přiklání ke kombinaci první a druhé zmíněné etymologie a tvrdí, že slovo pampeliška budí dojem, „*jako kdyby došlo ke křížení německých nářečních podob s domácím pléška*“ (Rejzek 2012: 443).

5.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování pampelišky

Jako lidová pojmenování této rostliny uvádí Machek výrazy: *pupava, púpava, pumpava, pumpa, pumpelica, pampuliška, pampeluška, pamprléška, pamprlica* a *pampeliška*, dále pak *husí kap, majíček, majíčko* pocházející pravděpodobně z polského *maiczek*, toto pojmenování mohlo vzniknout na základě měsíce května (máje), tedy v období kdy pampeliška kvete.

Ida Rystonová uvádí v *Průvodci lidovými názvy rostlin* celkem osmdesát názvů pro pampelišku. Nejvíce zastoupení mají různé **modifikace slova pampeliška**, z toho většina pojmenování je ve femininu: *pampalice, pampališka, pampaluška, pampelice, pampelucha, pampeluška, pamprléška, pamprlice, pamprliška, pampuliška, pampuška*, v maskulinu jsou pak tyto názvy: *pampališek, pampelík, pampelišek*.

Početnou skupinu názvů tvoří slova, která vznikla pravděpodobně díky **holému úborovému lůžku**, které se na pampelišce po odkvětu objeví: *kněžská pleš, kněžská koruna, kněží koruna mnichova hlava, mnišská pleš, pleska, pleška, pléška, plečka obecná, popí pléška*. Dialektismy jako *pléška* či *majíček* se vyskytují na východní, jihovýchodní Moravě a ve Slezsku. V okolí Liberce je pak rozšířen název *májovka* (ČJA 2 1997: 263).

Další kategorii pojmenování tvoří názvy, které se vztahují k **mléčné tekutině**, která je přítomná ve stvolu rostliny, zde bychom mohli řadit: *mléč, mléčný lupen, mlíč, mlíčňák, mlíčnej lupen, mlíčný lupen*, dále názvy jako *smetaník, smetanka, smetánka lékařská, smetánka obecná*. Nachází se na celém území Čech s výjimkou jejich západní, severní

a severozápadní oblasti. ČJA 2 uvádí dále pojmenování: *mličěn, mličák, mličník, mličí, mličavka*.

Lidové názvy pampelišky poznamenal také **slovenský jazyk**, ve kterém se pampeliška řekne **púpava**. Objevují se tak názvy jako *púpava lékářská, púpavec, púpava, poupava*. Je zajímavé, že v českém názvosloví existuje také rostlina se jménem pupava obecná (*Carlina vulgarit*), která se pampelišce podobá holým úborovým lůžkem. Do této kategorie bychom mohli zařadit i podobně znějící název *pumpava* a *pumpelice*, což je také rodové jméno pro rostlinu pumpavu obecnou (*Erodium cicutarium*), která se však pampelišce příliš nepodobá, jedná se totiž o rostlinu s drobnými fialovými kvítky a přízemními listy. Můžeme se tedy domnívat, že tento název vznikl nikoli na základě podobnosti s pampeliškou, ale spíše díky tomu, že má podobně znějící název jako pupava.

obr. 4 pupava obecná

Pro **močopudné účinky** rostliny pak vznikají názvy jako *bylina čůravá, herba urinaria, počůraná postel* nebo *počůránek*.

Z francouzského *dent de lion* = lví zub se mezi českými lidovými názvy uchytil název *dandelion*, přímo slovo zub pak obsahují názvy *lví zub* či *psí zub*.

Pojmenování pampelišky podle **plodů** pak mohou představovat názvy jako *kapary chudých* či *nepravé kapary*. Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* uvádí heslo *kapar* a vysvětluje jej jako koření (poupě) z rostliny zvané kapara. Oba názvy mají pocházet ze středolatinšského *capparis*, které je z arabského *kabbar* (Machek 2010: 239). Kapary, jak je nejčastěji známe dnes, jsou plody rostliny kapary trnité (*Capparis spinosa*), které se nakládají do solného roztoku a užívají se k přípravám pokrmů. Ida Rystonová uvádí, že také z poupat pampelišky lze tyto „kapary“ připravit.

S pampeliškou se pojily různé hry, kdy se z ní pletly věnečky a poté se posílaly po vodě; tam, kde věneček zůstal, měl dotyčný cestovat. Nebo se foukalo na chmýří, které po odkvetlé pampelišce zbylo a kolik chmýří zůstalo, tolik let měl být člověk ještě naživu. S těmito „**hrami na budoucnost**“ se může pojit také jeden z lidových názvů pro pampelišku lékařskou – *jasnovidka*.

Další název *lucerny*, *lucerničky* by mohl patrně ukazovat na zářivě žlutou **barvu** pampelišek. Pojmenováním, které odráží barvu pampelišky, by mohlo být také *máslová květina*.

Mezi nářečnými pojmenováními pampelišky bychom opět mohli najít nejrůznější obměny tohoto slova: *pumpelich*, *pampelice*, *pampuliška*, *pamprdlice*, *pampeliška*. Tyto dialektismy se spolu s *pampeliškou* objevují zejména v Čechách. ČJA 2 uvádí mezi nářečnými pojmenováními pampelišky výraz *dloubanka* a *rýpanka*, jejichž motivaci spojuje se slovy *dloubat*, *rýpat* a dává to do souvislosti s tím, že se pampeliška „vyrypuje jako krmení pro husy či králíky“ (ČJA 2 1997: 264). Také Rystonová uvádí názvy *prasečí rypák*, *sviní rypák*, které budou mít patrně stejnou motivaci. Výrazy *dloubanka* a *rýpanka* se užívají v jižní části severočeských nářečí.

ČJA2 dále uvádí také název *měsíček* a jeho patrně desufixací utvořenou formu *měsíček*. Oba dialektismy bychom mohli najít v jihozápadní nářeční oblasti a v západních Čechách. Název vznikl přenesením pojmenování jiné rostliny (ČJA 2 1997: 263), zřejmě se bude jednat o rostlinu měsíček lékařský (*Calendula officinalis*), která se pampelišce lékařské podobá svými sytě žlutými květy.

obr. 5 měsíček lékařský

Přenesením pojmenování jiné květiny mohl vzniknout také název *kačenka* (ČJA 2 1997: 263). ČJA 2 uvádí jeho výskyt v blízkém okolí Prahy. V bližší charakteristice je pak uváděn příklad z Kottova *Česko-německého slovníku*, kde *kačenka* označuje blatouch. Další příklady pochází z Archivu lidového jazyka. Výraz *kačenka* je uváděn pro rostliny oměj, hlaváček a blatouch. Rystonová píše také o příbuzných názvech *kačenec* či *kačinec*, ve své publikaci pak slovem *kačinec* označuje kromě pampelišky i mochnu husí (*Potentilla anserina*) a máchelku podzimní (*Leontodon autumnalis*). Pro máchelku je v *Průvodci lidovými názvy rostlin* uvedeno celkem třináct názvů, z toho sedm názvů je zcela shodných s lidovými výrazy pro pampelišku lékařskou, jedná se o tyto názvy: *kačinec*, *lví zub*, *odvančík*, *pampeliška*, *psi zub*, *púpava* a *púpavec*. Tuto stejnost pojmenování můžeme přikládat velké podobě květů i listů obou rostlin.

Rystonová i ČJA 2 uvádí také pojmenování *starříček*, tento název je doložen pro oblast Slezska. Jak uvádí ČJA 2 jedná se o metaforické pojmenování, které dostala pampeliška

lékařská patrně proto, že odkvetlá rostlina připomíná svým chmýřím hlavu starého člověka pokrytou šedými vlasy.

Zajímavým pojmenováním pampelišky je **čagánka**, která se objevuje na Kyjovsku (ČJA 2 1997: 263). ČJA 2 uvádí v charakteristice: „*Nejasné, snad přenesením pojmenování jiné květiny*“ (ČJA 2 1997: 263). Vzhled květiny nemá mnoho společného s pampeliškou, liší se zejména barvou květu, neboť čekanka obecná má světle modrofialové květy. Podobu bychom mohli však najít s máchelkou podzimní, která má stejné lidové názvy s pampeliškou lékařskou. Obě rostliny (máchelka podzimní i čekanka obecná) mají totiž podobné uspořádání květů.

obr. 6 čekanka obecná

obr. 7 máchelka podzimní

6 Prvosenka jarní (*Primula versis*)

obr. 8 prvosenka jarní

6.1 Popis rostliny

Prvosenka jarní je vytrvalá bylina z čeledi prvosenkovitých, která může dosáhnout výšky až třiceti centimetrů. Má podlouhlé vejčité listy. Rostlina má dlouhý stvol, který nese okolík květů. Květní stopka je poměrně dlouhá a má zelenou barvu, koruna květů je sytě žlutá (Korbelář-Endris 1981: 328).

Prvosenka jarní neboli petrklíč kvete od dubna do května a je rozšířena zejména na slunných vlhkých loukách a lesních pasekách, travnatých stráních, mýtinách, křoviskách a lesích. Užívanou částí je květ a oddenek s kořeny, sběr oddenku s kořínky se provádí v březnu a květy se pak sbírají v dubnu a v květnu (Novotný 1944: 141). Obě části rostliny se suší a následně se připravují jako odvar. Čerstvé oddenky byliny by neměly zapáchat, ale při skladování získávají anýzovou vůni a chutnají „odporně škrablavě“ (Korbelář-Endris 1981: 328).

Petrklíč obsahuje saponiny, látky, které napomáhají rozpouštět hlen a mají diuretické účinky. Podporují však také vstřebávání jiných účinných složek léků. Ve velkém množství mají hemolytický účinek a způsobují rozpad červených krvinek (Korbelář-Endris 1981: 328). Spolu s mydlicí lékařskou (*Saponaria officinalis*), diviznou velkokvětou (*Verbascum densiflorum*) a jehlicí trnitou (*Ononis spinosa*) patří prvosenka jarní k rostlinám, u nichž je obsah této látky velmi vysoký. Bylina obsahuje také látky primaverin a primulaverin, které

působí na dýchací cesty tím, že usnadňují odkašlávání a rozpouští hlen.

V knize *Naše léčivé byliny v lékařství* píše Novotný také o účinku prvosenky na nervy a srdce. Uvádí zde recepty na odvar z kořene, který doporučuje jako uklidňující lék, dále při odkašlávání, migréně, bronchiálním kataru, dně, revmatismu a k posílení srdce. Zevně lze užívat odvar či čerstvé listy a květy na otoky, revmatická bolestivá místa a na rány. Lokální použití odvaru by mělo odstraňovat pihy, nečistoty kůže a vyrovnávat vrásky (Novotný 1944: 142). Odvar z květů pak doporučuje při *hysterii, posunčině (tanec sv. Víta), při chorobách ledvinových a kataru měchýře močového, v denní dávce jednoho koflíku* (Novotný 1944: 142). Primus Sobotka o této rostlině píše, že je symbolem Perunova květu a svou barvou připomíná blesk. Skryté poklady, které má petrklíč otevírat, jsou vlastně dary přírody, které jsou ukryty v lůně matky země a na počátku jara začínají vystupovat na světlo.²²

6.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Pojmenování **prvosenky** ve staročeských slovnících je velmi pestré. Ve *Slovníčku staré češtiny* bychom prvosenku mohli najít pod heslem *bukvice*.

Bukvicě je označením pro prvosenku také v *ESSČ*, toto jméno je zde uvedeno ale také pro bukvicí lékařskou (*Betonica officinalis*). V *ESSČ* se pak ve významu prvosenka objevuje také heslo *fiola*. *Podlěščná fiola* pak znamená prvosenka jarní. Prvosenku bychom mohli v tomto slovníku hledat také pod heslem *stračí*. Toto jméno je ale obecnější, uvádí se totiž pro bylinu s dlouhou lodyhou a květy uspořádanými do hroznů, jako příklad uvádí *ESSČ* prvosenku jarní, bukvicí lékařskou či komonici lékařskou (*Melilotus officinalis*). *Staročeský slovník* pak uvádí pro prvosenku výraz *podlěščka* i *podlěščník* a *pniceč*, **prvcě** utvořené k substantivu prvnice.

Jungmann ve svém *Slovníku* uvádí druhy prvosenky i s latinskými názvy. Ve slovníku jsou tedy uvedeny tyto druhy: prvosenka jarní (*Primula veris*), prvosenka vyvýšená (*Primula elatior*), prvosenka nejmenší (*Primula minima*), prvosenka pomaučená (*Primula farinosa*) a prvosenka lepivá (*Primula glutinosa*).

Kottův slovník popisuje stejné druhy rostliny a jako druhý název pro bylinu uvádí *podlěštku jarní*. Dalším heslem ve slovníku je **prvosenkovitý** v heslové charakteristice lze najít spojení prvosenkovité rostliny, kde Kott jmenuje *dřípatku, brambořík, drchničku* a *bazanovec* (vrbina velkokvětá) (Kott 1880, díl II.: 1226).

---

²² SOBOTKA Primus. *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech*. Praha: 1879, nakladem Matice české, s. 273-275. Dále Sobotka 1879.

6.3 Stav v nové češtině

PSJČ u hesla prvosenka uvádí, že se jedná o jarní květinu, jako další názvy jmenuje **podléšku** a **petrklíč**. Nechybí ani ukázky z literárních památek, kde se prvosenka objevuje v přeneseném významu, například v díle Jana Nerudy „[Sníh] pohřbil prvosenku mé lásky“ (*PSJČ* IV. díl, č. 2 1941-1943: 14). Dalšími hesly jsou adjektiva **prvosenkovitý** a **prvosenkový**, na tomto místě uvádí *PSJČ* dva druhy motýlů s druhovým jménem prvosenkový/á. Jedná se o osenici prvosenkovou (*Agrotis comes*) a hrotnokřídlice prvosenkového (*Hepialus hecta*) (*PSJČ* IV. díl, č. 2 1941-1943: 14). *PSJČ* uvádí také heslo **petrklíč** a **petrklíčový**, nechybí ukázka ze zoologické říše, kdy druhové jméno petrklíčový nese opět motýl – okáč petrklíčový (*Nemeobius lucina*) (*PSJČ* IV. díl, č. 1 1941-1943: 227).

SSJČ u hesla prvosenka píše, že se jedná o „bylinu s okolíkem žlutých (zřídka) červených květů“, dále uvádí latinský název rodu, do kterého rostlina náleží a pro prvosenku jarní uvádí její lidové jméno petrklíč, kterému je věnováno také samostatné heslo (*SSJČ* IV. díl 1989: 516).

SSČ obsahuje heslo prvosenka i petrklíč.

6.4 Původ slova

O prvosence jarní píše Jan Černý v publikaci *Knihka lekarska kteraz slove herbář aneb zelinář* (Machek 1954: 172). Název prvosenka je přejatý z polštiny (*pierwosnka*), jako rodové jméno je přijal Jan Svatopluk Presl a uvedl ho v *Květeně české*, která byla vydaná roku 1819 (Machek 1954: 172). Slovenský lidový název pro prvosenku je *prviesienka*, *prvosna*, *vesienka*, polské *pierwosnka* vzniklo z *prvo-vesenka, což znamená prvovesní, prvo-jarní bylina (Machek 1954: 172). Machek vykládá vznik současné podoby slova haplogií, tedy že ze dvou slabik stejně začínajících -vo-ve- jedna zanikla. Také Jungmannův *Slovník česko-německý* vykládá původ slova z polského *pierwiosnka*, tedy *pierwszy na wiosnę kwiat*.

Rejzek se přiklání k možnosti, že prvosenka se k nám dostala od Preslova přejetí z polského *pierwiosnek*, totiž z polského *pierwo* „prvo“ a *wiosna* „jaro“ (Rejzek 2012: 510).

Machek upozorňuje také na jiný výklad podle F. X. Prusíka, tedy že by prvosenka mohla vzniknout také z *prvovesně*= prvorozený (Machek 1954: 172).

Obecné **petrklíč** se objevuje už na počátku devatenáctého století ve spise Johanna Emanuela Pohla *Tentamen florae Bohemiae* (Machek 1954: 172). Název *bylina svatého Petra*, ze které později vzniklo dosavadní lidové *petrovo kvítí*, se však objevuje už v první polovině šestnáctého století.

Machkûv *Etymologický slovník jazyka českého* uvádí u hesla petrklíč, že se jedná o překlad středolatinšského *clavis sancti Petri* neboli klíč svatého Petra. Moravská a slovenská varianta tohoto názvu je zkrácené *klíč*. „K tomuto názvu přitvořeno domnění, že petrklíč otvírá cestu ke skrytým pokladům“ (Machek 2010: 447).

Holub-Kopečný zastává názor, že by český název petrklíč mohl pocházet z německého *Petterschlüssel* (Holub-Kopečný 1952: 272).

6.5 Jiné lidové názvy a nářeční pojmenování prvosenky

V knize *Česká a slovenská jména rostlin* Machek podává zajímavý výklad staročeských lidových názvů pro prvosenku. Prvním z těchto lidových názvů je **bukvice bílá**. Tento název vznikl pravděpodobně na základě podobnosti s jinou rostlinou bukvicí lékařskou (*Betonica officinalis*). Podle Hájkova překladu Matthioliho *Herbáře* „bukvice bílá tato bylina slove od podobenství, kteréž má v svraskalosti listu i v širokosti s bukvicí červenau [pozn. lidový název pro bukvici lékařskou, (Rystonová 2007: 71)]“(Machek 1954: 172).

Název bukvice měl proniknout do polštiny a odtud do ukrajinštiny a ruštiny (Machek 1954: 172). U nás, jak píše Machek, se měl zachovat na Litomyšlsku. ČJA 2 dokládá pouze název **bukvička** především v okolí Zábřežska a západně od Brna. ČJA 2 vykládá původ tohoto nářečního výrazu v souvislosti s „přenesením pojmenování plodu buku na petrklíč na základě podobnosti zralé, rozpuklé bukvice a květu petrklíče“ (ČJA 2 1997: 278).

Název bukvice bílá se objevuje také v české písni, ukázkou uvedl Primus Sobotka ve své publikaci o rostlinách a jejich významech v písních, pověstech, bájích a obřadech. V tomto významu petrklíč (bukvice bílá) znamená asi první lásku (Sobotka 1879: 275).

*U té naší studnice
roste bílá bukvice
ta bukvice bílá
byla moje milá*

Jako další staročeské jméno pro prvosenku zmiňuje Machek jméno **kropáček**. Machek odvozuje tento název z podoby květu, který připomíná kostelní kropáč. Dlouhá korunní trubka by pak představovala držadlo a koruna květu samotné kropidlo (Machek 1954: 172). V nářečí se tento výraz objevuje dodnes, podle ČJA 2 je tento název rozšířen na Vsetínsku a v úzkém pásu podél moravsko-slovenské hranice. Podoba **krompáček** se může objevit ojediněle ve střední části středomoravských nářečí. Na Uherskobrodsku a Valašsku se může

vyskytovat také zvukově podobné *klepáček* (ČJA 2 1997: 278).

Třetí staročeský název *podleštka* Machek blíže nevysvětluje, odkazuje však na rostlinu z rodu *Hepatica* (do tohoto rodu patří rostlina s českým názvem jaterník podléška). Pouze v *Etymologickém slovníku jazyka českého* Machek uvádí slovenský název *podlieška* pro prvosenku a dále, že podléška znamená bylinu rostoucí především pod lískou (Machek 2010: 466). Možná tady bychom mohli najít nějakou příbuznost, jinak si totiž rostliny vzhledově podobné nejsou. Mají rozdílné květy, barvu květů i tvar listů.

Mezi další názvy řadí Machek například *kuří dříst*, *kuří dřístka* a *kuří sračka*, které vznikly přeneseným pojmenováním jiné rostliny *Angallis arvenis*, drchničky rolní. U této rostliny Machek dodává, že byla lidově nazývána *kuří mor*. Tato rostlina bývá často zaměňována s ptačincem obecným (*Alsinula media*), kterým se krmí ptáci, ovšem drchnička rolní je pro ptáky, obzvláště pro kuřata, jedovatá. Machek se tedy domnívá, že bylo třeba vyzdvihnout jedovatost této rostliny (Machek 1954: 174). ČJA 2 uvádí pojmenování *kuří dřístek* na Frýdecku, Místecku a Frenštátsku. Tento název vysvětluje také přenesením pojmenování na základě podobnosti barvy petrklíče a lejna, neboť *dřis*, *dřístek* znamená „řídke lejno“. Jako další z názvů uvádí Machek pro prvosenku *kuřecí sračka* (Machek 1954: 172).

V *Průvodci lidovými názvy rostlin* bychom našli opět velké množství lidových názvů pro prvosenku jarní. Početnou skupinu tvoří názvy, které patrně souvisí s **užíváním byliny při onemocnění zvaném dna**. Vznikala pak jména jako *bylina dnavá*, *bylina dnová*, *dnavé koření*, *dnové koření* nebo latinské *herba arthritis*. Rystonová uvádí také poznámku, že se mrtvici kdysi říkalo dna, odtud tedy také názvy: *bylina mrtvičná*, *mrtvičné koření*, *mrtviční koření*. Pojmenování *bylina šlaková*, *bylina šlakovní*, *šlakovná bylina*, *šlakové koření* vzniklo zřejmě z lidového pojmenování mrtvice (PSJČ V. díl 1948-1951:1103).

Velký počet pak tvoří **jména spojená se sv. Petrem**: *bylina sv. Petra*, *klíč sv. Petra*, *koření sv. Petra*, *Petrovo kvítí*, *petroklíček*, *petrolínka*, *Petrovy klíče*, *Petrův klíč*, *zelina sv. Petra*.

Jména *podléška*, *podléstka*, *podléška*, *podléštka* Rystonová odůvodňuje tím, že rostlina „**roste pod lesem**“ (Rystonová 2007: 432).

Další skupinu názvů tvoří jména, která vznikla podle **tvaru květů**. Zajímavé je, že tato pojmenování souvisí s odíváním, patří zde totiž názvy jako *žluté punčošky*, *kalhotky* a *kadrle*, což jsou podle Machkova *Etymologického slovníku jazyka českého* sámký, krajky, kadrlička pak znamená krajkovou ozdobu rukávů (Machek 2010: 235). Také ČJA 2 dokládá podobu

kadrka, která je rozšířena na Zlínsku (ČJA 2 1997: 278). Pro oblast Opavska ČJA 2 uvádí ještě výraz *rukavička* (ČJA 2: 276).

Substantivum **klíč** hrálo velkou roli při vzniku lidových názvů. Mezi tuto skupinu lze řadit jména *Mariin klíč*, *nebeklíč*, *nebeklíček*, *nebesklíč*, *nebeský klíč* či *panský klíč*.

7 Puškvorec obecný (*Acorus calamus*)

obr. 9 puškvorec obecný

7.1 Popis rostliny

Puškvorec obecný je vytrvalá bylina rostoucí v našem prostředí nejčastěji v rybnících, bažinách, tůních, na březích vod a ve vlhkých příkopech. Bylina může dorůst až do výšky sto padesáti centimetrů. Z tlustého oddenku pak vyrůstají trojhranné bezlisté stvolky. Na konci stvolů je květní palice, která má zpočátku zelenou, později nahnědlou barvu. Široké listy rostliny jsou dlouhé až jeden metr. Plodem je suchá, černá bobule, která se u nás zřídka vyvíjí. Užívanou částí je loupaný oddenek. K jeho sběru by mělo docházet v březnu, dubnu nebo v září až v listopadu (Novotný 1944: 145). Bylina má velký obsah silic a hořčin, je tedy zařazována do skupiny aromaticko-hořčinných látek (Korbelář-Endris 1981: 358).

První zmínky o puškvorci bychom mohli najít už v hieroglyfických textech, tehdy se používal jako přísada k lékům a voňavkám. V Číně byl puškvorec znám jako všeobecně posilující prostředek, dokonce bylinu žvýkali, aby zabránili nepříjemnému pachu z úst a bolesti zubů.

Do evropského prostředí se puškvorec dostal přes Tatary, kteří věřili, že puškvorec má schopnost čistit vodu. Podle jejich mínění v místě, kde vyrostl puškvorec, bylo možné pít vodu bez strachu z otravy.

V českých zemích popsal tuto bylinu Matthioli, kterému byl puškvorec dán darem od rakouského vyslance v Cařihradě. Matthioli se o něm zmiňuje jako o afrodiziaku: „[...] *chlípnost a tělesnou žádost vzbuzuje*“ (Rystonová 1996: 253). Puškvorec jako lék podporuje látkovou výměnu a povzbuzuje vylučování trávicích šťáv, při zevním užití má dezinfekční a hojící účinky.

Z puškvorce se dá připravit **nálev**, který má podporovat chuť k jídlu, má pomáhat při zimnici nebo zahlenění. Dalším výrobkem z této byliny je **tinktura**, která se dá použít jako **kloktadlo** či **ústní voda**. Své uplatnění má puškvorec také při onemocnění jater a sleziny, kdy se užívá s octem a medem, tato směs se nazývá oxymel puškvorcový.

Novotný doporučuje užívat také **prášek** z puškvorce obecného, který je vařený v medovině či víně a pomáhá při břišních kolikách, zahlenění plic, k vyčištění jater nebo při hadím uštknutí.

Při různých revmatických obtížích, ale i k dezinfekci a prokrvení pokožky se připravuje **koupel** z odvaru z oddenku rostliny a ořechového listí (Novotný 1944: 145). Rystonová uvádí také použití puškvorce v podobě **mastí** či tzv. „**rotulí**“. Ty se připravovali tak, že se nakrájel na kolečka oddenek, zavařil se v cukru nebo medu a mohl se obalit ve skořici či v pepři. Tento výrobek se prodával v apatykách k celkovému posílení organismu.

Vhodné je omýváním odvarem, neboť může posloužit jako **repelent**. V potravinářství je puškvorec součástí likéru „Benediktinka“ (Rystonová 1996: 253).

7.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

ESSČ uvádí puškvorec pod heslem *fistula, fistule*, což je označení rostliny „výrazně vonící rostliny se silným stonkem, zvláště puškvorce“ (vokabulář). Dále bychom v *ESSČ* našli puškvorec pod heslem *šišpořec* a *šišvořec*.

ESSČ ještě uvádí u hesla *vodní* spojení *kosatec vodní*, což by mělo být označení rostliny podobné kosatci a pravděpodobně se bude jednat právě o puškvorec (vokabulář).

S otazníkem pak je puškvorec uveden ve *Staročeském slovníku* pod heslem *osličník*, zde jsou jako prameny doloženy latinsko-české slovníčky v tzv. kodexu Vodňanském, kde se uvádí název *agarum osličník*, není však jisté, zda je toto jméno určeno pro puškvorec, jehož latinské rodové jméno je *Acorus* či pro choroš – *Agaricum*.

Ve *Staročeském slovníku* jsou pro puškvorec také názvy **prustvurec**, **prustvorec** a **prustvořec**, které se užívaly v lékařských spisech nebo sbornících a rostlinářích (vokabulář). Pod adjektivem *prsní, prsný* je uveden puškvorec ve spojení **prsný, prsní kořen** (prsní, prsnie koření).

Jungamannův *Slovník česko-německý* uvádí vedle hesla **puškvorec** také **prustvorec**, nechybí ani výklad o původu slova (z německého *Brustwurz*) a latinský název rostliny (Jungmann III. díl 1984: 766). *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický*

Františka Štěpána Kotta obsahuje navíc od Jungmannova slovníku také názvy **kalmus**, **šišvorec**, **prustvorec**, **prskořen**, **tatarák** (Kott II. díl 1880: 1259).

7.3 Stav v nové češtině

PSJČ uvádí vedle hesla puškvorec také zastaralé lidové názvy **pruškvorec** a **prustvorec**. Samostatné heslo je také adjektivum utvořené od názvu rostliny – **puškvorcový**. Mezi výrazy málo užívané pak *PSJČ* řadí hesla **puškvorí** = puškvorcový porost, **puškvorčí** téhož významu a jiný název pro bylinu **puškvor**. Dalším heslem ve slovníku je zpodstatnělé přídavné jméno **puškvorcová**, což je označení kořalky, která se vyrábí z oddenku puškvorce (*PSJČ* IV díl, část 2 1944-1948: 568-569).

SSJČ u hesla puškvorec uvádí jeho zastaralé podoby prustvorec a pruškvorec, v heslové charakteristice nechybí ani botanický název rodu rostliny, adjektivum puškvorcový/á a zpodstatnělé přídavné jméno puškvorcová.

V *SSČ* je u hesla puškvorec uveden dvojí význam, jednak pro vodní rostlinu a také pro léčivý oddenek samotného puškvorce (*SSČ* 2003: 344).

7.4 Původ slova

Podle Machka i Holuba pochází český název puškvorec z německého *Brustwurz*, *Brust* = prsa, *-wurz* = koření, pravděpodobně to souvisí s tím, že puškvorec býval používán při onemocnění horních cest dýchacích (Machek 2010: 501). Současné puškvorec se stalo oficiálním názvem od vydání čtyřdílné *Názorné květeny zemí koruny české*, která vycházela v letech 1900–1904. Ve staré češtině je doloženo také *prustvorc*, *prsné kořenie*, *prustvorec* a později *pruškvorec* (Machek 1954: 300).

Dalším staročeským pojmenováním je *šišporec*, což je dosud valašský a slovenský název pro puškvorec. Toto staročeské jméno je patrně přejeté z německého *Süßwurz* (sladký kořen) a přeneseno na hořký puškvorec proto „že se s ním rýmuje, a též proto, že puškvorec se nakládá do cukru“ (Machek 2010: 610). U některých autorů se vyskytuje též příbuzná forma **šišvorec** (Machek 1954: 301).

7.5 Jiné lidové názvy puškvorce

Některá lidová pojmenování puškvorce obecného vychází z **latinského názvu** *Acorus calamus*. Podle rodového jména vznikaly tyto počestěné varianty: **akoron**, **akorum**, **akorum pravé**. Zajímavý je také název *asarum*, který své jméno dostal nikoli podle latinského názvu,

ale podle látky asaron, která se nachází v kořenech a oddencích a má halucinogenní účinky (Rystonová 2007: 443). Z latinského druhového jména pak pochází výrazy *kalamus*, *kalmus*.

Německé **Brustwurz** dalo vzniknout českým názvům *blustvorec*, *bluškvor*, *bluškvorec*, *bruškvor*, *bruškvorec*. Německý název se projevil také v pojmenováních, kde se objevuje slovo kořen, například: *kořen borovicový*, *kořen nejedlíkový*, *kořen pišvorcový*, *kořen plicní*, *kořen prsní*, *kořen prstvorcový*, *kořen prustvorcový* či *kořen tatarákový*.

Jak již bylo zmíněno, puškvorec se dostal do evropského prostředí přes **Tatary**. Tato skutečnost zřejmě ovlivnila vznik další skupiny názvů, které mají s touto událostí spojitost, jedná se o pojmenování *tatarák*, *tatarčik*, *tatarčok*, *tatarská tráva*, *tatarské býlí*, *tatarské zelí*, *tatarský jed*, *tatrák*.

Staročeský název pro puškvorec – šišvorec pochází zřejmě z německého **Süßwurz** (**sladký kořen**), právě adjektivum sladký se objevuje v některých názvech, například *sladká skořice*, *sladká tráva*, *sladká třtina*, *sladký brčál*, *sladký kosatec*, *sladký šáchor*.

8 Třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*)

obr. 10 třezalka tečkovaná

8.1 Popis rostliny

Třezalka tečkovaná je vytrvalá bylina z čeledi třezalkovitých. Vyskytuje se na slunných stráních, na mezích, pastvinách, v houštinách a rašeliništích. Dosahuje výšky od třiceti centimetrů až k jednomu metru. Podlouhlé vejčité listy jsou dlouhé přibližně tři centimetry a v průsvitu proti slunci jsou posety tečkami. Květy se skládají z pěti zlatožlutých plátků na okraji tečkovaných. Při roztržení z nich vytéká černočervený olej. Rostlina kvete od června do září. Užívanou částí rostliny je nať a květ, jejich sběr probíhá v červenci a srpnu. Mezi účinné látky, které droga obsahuje, patří silice, důležitá barviva a třísloviny. Má hojivé a protizánětlivé účinky, vyvolává však fotsenzibilaci, citlivost vůči slunečnímu světlu (Korbelář-Endris 1981: 434).

Třezalka by měla pomáhat při odhlehování, průjmeh, žlučových kamenech a úpravě krevního oběhu. Novotný ji také uvádí jako prostředek působící proti hlístům a při nočním pomočování u dětí, u těchto problémů doporučuje pít odvar z listů a květů, který by měl pomáhat také při zahleněných plicích, žaludečních obtížích, pálení žáhy či ledvinových kamenech.

Dále se z třezalky připravuje **olej**, jehož výroba spočívá v naložení čerstvých květů do olivového oleje, který má po uležení načervenalou barvu. Olej se užívá při žloutence, onemocnění dýchacích cest, menstruačních bolestech, proti červům a zevně jako obklad na rány. Dále lze z byliny připravit **tinkтуру** či **zásyp** z utlučeného listí a semene. Tato směs

se příkládá na spáleniny, staré rány a vředy (Novotný 1944: 176).

V knize *Lidové lékařství v Československu* uvádí Čižmář pro třezalku název *zděšenec* či *zděsňik*, který měl v lidovém léčitelství pomocí **nakuřování** léčit děti, jež onemocněly z leknutí. Sobotka také uvádí, že se třezalka sbírala společně s heřmánkem a ouročníkem (úročník bolhoj) a nechala se dva dny pod stolem, poté měla nabýt zázračné léčivé síly.

V okolí Jablonce měli lidé před svátkem sv. Jana dát na lůžko třezalku a během noci měl přijít svatý Jan a položit na lůžko hlavu, ráno pak býval vidět mezi bylinkami její obtisk. Díky tomuto měla rostlina opět nabýt léčivou moc. Polské ženy v šestinedělí zase třezalku umístily po světnici, kde leželo novorozeně, což mělo působit jako ochrana proti divým ženám. Jiné lidové moudro zase praví, že listy, které vypadají proti světlu jako propíchané, má na svědomí ďábel. Prý se rozhněval na moc byliny, všechny listy propíchal jehlou a vypustil z rostliny zdravou šťávu (Sobotka 1879: 294-295).

8.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve starších rostlinářích a v herbáři Jana Černého z počátku šestnáctého století je doložen název *zvonček*, v překladu Matthioliho *Herbáře* pak *červený zvonček* kvůli červené šťávě, která vytéká z listů. Také v jiných slovanských jazycích se tento název objevuje, v polštině je *zwniec*, *zwónczek*, v charvátštině *zvončac*, v bulharštině *zvonika*. Podle polského botanika Jozefa Rostařínského je toto jméno vzniklé přenesením významu slova *zvonek*, kterým když člověk zazvoní, odežene čarodějnice (Machek 1954: 148).

Třezalku tečkovanou bychom ve *Staročeském slovníku* našli pod heslem *plevel* a u substantiva *próstrěl*. U tohoto jména je v heslové charakteristice uveden název *prostřelenec*, a to jak pro hořec křížatý (*Gentiana cruciata*), tak pro třezalku tečkovanou. Název je odvozen od listů, které jsou „jakoby prostřelené“ (vokabulář).

V *ESSČ* je třezalka k nalezení pod adjektivy *střielový*, *střělový*, *střielný* a *střělný*, která tvoří spojení *střielové*, *střělové*, *střielné*, *střělné koření*. Tento název vznikl zřejmě z využití třezalky k léčení střielů (hnisajících vředů). *ESSČ* ještě uvádí třezalku u hesla *zajěčí*, kde je označením byliny spojení *zajěčie noha*. Také substantivum *zvonek* se používalo pro rostlinu s drobnými kvítky, snad třezalku (vokabulář).

Josef Jungmann ve *Slovníku česko-německém* u hesla **třezalka** uvádí druhy této rostliny i s latinskými názvy. Popisuje zde třezalku čtverhrannou (*Hypericum quadrangulare*), t. čtverokřídrou (*H. tetrapetrum*), t. chlumní (*H. montanum*), t. pochybnou (*H. dubium*), t. rozestřenou (*H. humifusum*), t. srstnatou (*H. hirsutum*), t. kališnatou (*H.*

calycinum) a t. širokolistou (*H. androsaemum*), další heslo pak tvoří adjektivum **třezalkovitý**.

Kott ve svém slovníku postupuje stejně jako Jungmann, taktéž jmenuje druhy třezalek s latinskými jmény, ale na rozdíl od Jungmanna zde přidává i jiná pojmenování byliny: **sv. Jana bylina, zvonček, červený zvoneček**.

8.3 Stav v nové češtině

PSJČ popisuje třezalku jako „*štíhlou rostlinu se žlutými květy*“. Uvádí také příklad z literatury, kde se třezalka objevuje v přirovnání. „*Chvějíc se jako třezalka, vyběhne za otcem*“ (*PSJČ VI. díl 1951-1953: 289*). Dále jsou zde hesla **třezalkokvětý**, což je řád rostlin, **třezalkový** a **třezalkolistý** označuje druhové jméno keře *tavolníku třezalkolistého* (*Spiraea hypericifolia*) (*PSJČ VI. díl 1951-1953: 289*).

SSJČ u hesla třezalka uvádí popis byliny a také dva druhy této rostliny, třezalku tečkovanou a třezalku alpskou. *SSČ* uvádí u třezalky pouze stručnou charakteristiku.

8.4 Původ slova

Podrobněji se otázkou pojmenování třezalky zabýval Machek v knize *Česká a slovenská jména rostlin*. Název třezalka je doložený pouze v českém jazyce. Machek předkládá názor botanika Františka Polívky, tedy že třezalka je od staroslověnského *třezati* – rozdrásati, rozpíchat, a to vzhledem k listům, které zřejmě díky průsvitným žilkám a černým tečkám mohou působit „propíchaně“. Tento názor se ale Machkovi nezdá pravděpodobný a podává svou domněnku o propojení lidového jména *zděšenec*, *zděsník* a staročeským *dřěžeti* (třásti se) a jeho příčestí *dřezal*. Název byliny by tedy mohl být chápán jako rostlina pro třesoucí se, stejně jako *zděšenec* pro vyděšené. Machek dále připomíná, že třezalka byla brána jako rostlina ochraňující proti čarám a zlým démonům a právě vyděšení při nemocích mělo být dílem zlých sil (Machek 1954: 148).

Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* uvádí vedle názvu třezalka také variantu *dřezalka*. Původ slova je neznámý, snad od staročeského *dřezalý* = třesoucí se. S tímto by mohl souviset i další název uvedený výše – *zděšenec*, ve významu „bylina proti vyděšení“, tedy proti třesu (Machek 2010: 657). Rejzkův výklad v *Českém etymologickém slovníku* ukazuje na nejasný původ rostliny a dodává, že snad souvisí se substantivem *třes* (Rejzek 2012:). Holubův-Kopečného slovník výklad slova třezalka neuvádí.

8.5 Jiné lidové názvy třezalky

Se schopností třezalky chránit od všeho zlého souvisí názvy *kvítí Panny Marie* či charvátské *bogorodičina trava*, které odkazují k **ochranné moci Panny Marie** (Machek 1954: 561). Rystonová pak ještě obohacuje tuto kategorii jmen o názvy *koření Matky Boží*, *květina Panny Marie*.

S čarodějnými účinky byliny se pojí názvy *čarodějný plevel*, *čarovec*, *čarovník*. **Schopnost rostliny přičarovat lásku** se projevila v pojmenování *láska*, *laskavec*, *laskavý koření*, *láskový koření*, *milovník*, *milovníček*, *lubovník*, *lubovníček*, *lúbovník*, *lúbeníček*, *lúbenička*, *šťastná zelina*.

Doba květu byliny se odrazila ve staročeském *svatého Jana koření*, polském *świętego Jana korzenie* či ukrajinském *svatojańské zille*, dále v českém *zvonec svatého Jana*, *zvoneček svatého Jana*, *svatého Jana krev*, *Janův olej*, *krev svatého Jana*, *květy svatého Jana*, *olej svatojánský*.

Červený olej, který vytéká z květů, dal vzniknout názvům *krvavník* či *krevníček*, s červenou barvou souvisí také charvátské *rusoglavec*.

Průsvitné žlázy na listech, které působí „**prošťřeným dojmem**“ se staly motivací při vytváření českého *prostřelenec* či charvátského *prostrjeljenik* (Machek 1954: 149), Rystonová uvádí i *postřelenec*.

9 Vlaštovičník větší (*Chelidonium majus*)

obr. 11 vlaštovičník větší

9.1 Popis rostliny

Vlaštovičník větší je jedovatá vytrvalá bylina, která nepříjemně páchne. Kvete od června do září a jeho výška dosahuje v průměru jednoho metru. Oddenek je silný, válcovitého tvaru. Lodyha nese „střídavé, lyrovitě peřosečné listy“, které jsou na lici světle zelené a na rubu modrozelené a chlupaté. Nať obsahuje jedovatou mléčnou šťávu oranžového zabarvení (Korbelář-Endris 1981: 450). Drobné květy jsou sestaveny v okolíku a mají žlutou barvu. Rostlina patří do čeledi makovitých a roste u nás v hojné míře, lze ji najít u cest, na rumišťích, na zdech, u plotů, v houštinách i ve starých stromech (Novotný 1944: 182).

Užívanou částí je nať a oddenek. Čerstvá rostlina obsahuje v mléčné šťávě asi čtrnáct alkaloidů, přičemž mají rozlišné působení. Chelidonin a chelerythrin mají baktericidní účinky, homochelidonin, sanguinarin aj. jsou příbuzné s opiovými alkaloidy (Korbelář-Endris 1981: 450). Látky obsažené v rostlině mají působit na hladké svalstvo dělohy a srdeční činnost, uvolňují křeče průdušek a střev a zvyšují krevní tlak.

Slované používali vlaštovičnickovou šťávu, kterou smíchali s dětskou močí jako lidový lék proti zákalu rohovky, bradavicím, lišejům a svrabu (Machek 1954: 54).

Novotný doporučuje užívat zevně šťávu vlaštovičnicku k potírání bradavic, kuřích ok, rakoviny a lupusu (Novotný 1944: 182). Korbelář-Endris potvrzují tlumicí účinek vlaštovičnicku na růst nádorových buněk, dodávají však, že vlaštovičník by být měl díky své jedovatosti užíván pod lékařským dohledem. Starší publikace doktora Novotného uvádí užití vlaštovičnicku vnitřně také jako dávidlo či jako odvar při chorobách jater, ledvin, sleziny, žloutence, vodnatelnosti a při chronických vyrážkách (Korbelář-Endris 1981: 450).

9.2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve staré češtině jsou pro vlaštovičnick převážně názvy odvozené z jeho latinského jména *Chelidonium majus*. *ESSČ* uvádí v maskulinu *celidon*, *celidoň*, *čelidon* a pro femininum výrazy *celidonia*, *celidonie* a *celidoni*.

ESSČ uvádí také výraz **vlaštovičnick** a dále adjektivum **vlaštovičí**, které se pojí se substantivem koření a toto spojení – **vlaštovičí koření** by mělo být taktéž označením rostliny.

U hesla *bravník*, které je v *ESSČ* také jako název byliny, se uvádí, že tento výraz byl použit ve významu „vlaštovičnick“ pouze v latinsko-českém slovníku rostlinářském a lékařském a jedná se pravděpodobně o omyl pisáře, který chtěl zřejmě napsat *krkavník* (vokabulář).

Jungmannův *Slovník česko-německý* má jako hlavní heslo **vlastovičnick** a vedle něj dokládá podoby **vlaštovičnick**, **lastovičnick** a **laštovičnick**. Dále zde Jungmann píše, že „jméno má odtud, že jak se praví, vlaštovky jim bolesti očí léčí“ (Jungmann, IV. díl 1990: 128-129). Uvádí také dva druhy vlaštovičnicku i s latinskými názvy: vlaštovičnick větší (*Chelidonium majus*) jinak také *krvavník*, *nebeský dar*, *celidon* a vlaštovičnick ušetnatý (*Chelidonium laciniatum*). Na konci heslového odstavce Jungmann uvádí moudro: „*Kmen vlaštovičnick ryšavý ve vlněném šátku svázaný pod levou paží nošený, zblázněné a náměsíčníky (prý) jistotně hojí*“ (Jungmann IV. díl 1990: 128-129).

Dalším heslem je adjektivum **vlaštovičnickový** (**vlaštovičnickový**, **lastovičnickový**, **laštovičnickový**) a substantivum **vlastovník**, které odkazuje k vlaštovičnicku.

Kottův slovník obsahuje velmi podobná hesla a charakteristiky jako Jungmannův slovník, uvádí zde taktéž dva druhy vlaštovičnicku i stejné lidové názvy, s výjimkou pojmenování **celduňe**, které se u Jungmanna nevyskytovalo.

9.3 Stav v nové češtině

PSJČ uvádí u vlaštovičnicku pouze stručnou charakteristiku, že se jedná o bylinu z čeledi makovitých a celé české jméno i s latinským ekvivalentem.

SSJČ u hesla vlaštovičnick dává příklady obecných a obecně zastaralých názvů. Mezi obecné patří **vlašt'ovičnick** a k zastarale obecným řadí **laštovičnick**, **lašt'ovičnick** a výraz **vlaštovník**, který se objevil v díle Antala Staška (*SSJČ* VII. díl 1989: 110).

SSČ u hesla vlaštovičnick uvádí pouze charakteristiku rostliny: „*bylina se žlutými květy ronící oranžové mléko*“ (*SSČ* 2003: 494).

9.4 Původ slova

Jméno vlaštovičník je podle Machka odvozeno od vlaštovky, tím pádem nenajdeme heslo vlaštovičník v etymologickém slovníku Machka, Holuba-Kopečného ani Rejzka. Název tohoto ptáka vznikl od *lastavъ*, což bylo adjektivum od st-ového intensiva **lastati* k zvukomalebnému *lap-otat* – rychle mluvit (Machek 2010: 694).

Rozsáhlý výklad pak podává Machek v knize *Česká a slovenská jména rostlin*. Machek uvádí, že vlaštovičník je překladem vědeckého jména *Χελιδόνιον*, neboť existovalo povědomí, že je zde jistá souvislost s *Χελιδων*, tedy vlaštovkou. Na ukázce překladu Matthioliho Herbáře pak Machek tuto bližší souvislost s vlaštovkou demonstruje: „*Tato bylina otvírá se a ukazuje, když k nám do země našich vlaštovic přiletují, totiž z jara, a zase když od nás odletují, uvadá a pomíjí. Odkudž jméno má v českém i latinském jazyku aneb proto, že staré vlaštovice přinášejí mladým svým tuto bylinu k jedení, aby sobě i jí zrak ostříly jakože píše Aristoteles a Plinius, kdyby mladým vlaštovicím v hnízdě oči jehlau vypíchal, že je staré zase tímto kořením na oči zhojí, aby viděti mohly...Celidonya má obzvláštní moc zrak ostřiti a napravovati...Povlaky hrubé na očích zžírá, zrak ostří, bělmo a husté mráčky rozptyluje, mázdříčky od nepřírozených vlhkostí čistí a zřítelnici od hustoty vyšlechťuje...Někteří tomu chtějí, že tuto bylinu nejprve vlaštovice lidem v známost uvedly. Nebo že mladé jejich pro svá lejna často v hnízdách svých o zrak přicházejí a slepou, protož jim stará tuto bylinu do hnízda přináší, na oči přikládá a tudy zrak navrácuje. To lidé spatřivše, k témuž ji také užívají“ (Machek 1954: 54). Tyto lidové tradice, které jsou spjaty s vlaštovičníkem, bychom mohli najít už v antice, odkud přešly ke Slovanům a Germánům. Názvy vlaštovičníku jsou v některých slovanských jazycích velmi obdobné, například slovenské *lastovičník*, staropolské *jaskótcze ziele*, charvátské *laštovicina trava*.*

Středolatinské *celidonia* bylo přes kořenáře převzato v různých podobách, například staročeské *celidon*, *celidoň*, *celidoní*, novočeské *celadona*, *celdoň*, *celdoun*, *celduň*, *celduně*, *celedoň*, *celedunk*, *celemeník*, *celiston*, *celoděj*, *celoden*, *cendalie*, *cendelia*, *cendelín*, *cendelina*, *celidana*, *celigana*, *celigan*. Latinské *celidonia* se ve středověku chápalo jako *coeli donum* (dar nebes), do češtiny pak tedy pronikl překlad tohoto slovního spojení, a ujal se tak název *nebeský dar*, v polštině *dar niebieski*, *božydar*, v němčině *Gottensgabe*. (Machek 1954: 54).

Dalšími názvy jsou potom *mlič*, *hadí mlěč*, *hadí mličí* nebo *psie mlieko*. Tato pojmenování utvořená na základě mléčné šťávy, kterou rostlina obsahuje, bychom našli i v polštině *zólty mlecz*, v ruštině *želtyj moločaj*, charvátštině *žuto mličica* nebo německé

Milchblume, Milchkraut, Goldsaft aj.

Podle barvy mléka, které je načervenalé až oranžové barvy se ujal název **krvavník**. Bylina se měla užívat také proti krvavavému močení dobytka, tato schopnost byliny se projevila například ve slovinském *krvomočnica*, ruském *kravavik krasnomoločnik* a německém *Blutkraut*.

9.5 Jiné lidové názvy vlaštovičníku

Podle latinského **celidonia** a středověkého výkladu tohoto názvu, z kterého vzniklo *coeli donum* = dar nebes, existuje mezi lidovými názvy velké množství jmen, která jsou odvozena právě z latinského pojmenování. Rystonová uvádí takovýchto podob šedesát. Většina názvů je v maskulinu např. *celadun, celedín, celdín, celdon, celdouň, celedun, celeduňk, celiston, celoděj, cendalín* aj. Ve femininu pak například *celadona, celduňka, celidánka, celidolia, celidona, celodonia* nebo *cendelína*, v neutru se nacházejí dva názvy: *celadoní* a *celaduní*.

Názvy *dar boží, dar nebes, dar nebeský* vznikly jako kalk latinského *coeli donum* = dar boží.

Vlastnost vlaštovičníku **odstraňovat bradavice** se projevila v pojmenování **koření bradavicové, koření bradavičné, koření bradaviční, bradavičník**, mohli bychom zde zařadit také **koření neštovičné**.

Podle Machkova stanoviska, že se bylina používala proti **krvavému močení dobytka**, bychom mohli vyčlenit skupinu názvů souvisejících s tímto tvrzením. Kromě výše uvedených názvů Rystonová uvádí tato jména: ***krevel, krevní bylina, krevníček, krevník, krvavá bylina, krvavičník, krevníček, krvavník, krvavý mužiček, krvavý stareček, krvavý stařeček, krvotník, krvovník***.

Léčebné vlastnosti vlaštovičníku v oftalmologii a jeho **blahodárné působení na oči**, jak je uvedeno výše v úryvku z překladu Matthioliho *Herbáře*: „*Povlaky hrubé na očích zžírá, zrak ostří, bělmo a husté mrákoty rozptyluje, mázdřičky od nepřirozených vlhkostí čistí a zřítelnici od hustoty vyšlechtuje...*“ (Machek 1954: 54), se také odrazily v lidových jménech, Rystonová uvádí tyto: ***bělmové kořeny, koření bělmové, oční bylina, oční koření***.

Další kategorií lidových názvů tvoří pojmenování na základě **barvy květů** vlaštovičníku, zde bychom mohli zařadit například jména ***zlatič, zlatý kořen, zlatý kořínek, zlotník, žloutníček, žlut'ák, žlutníček, žlutokrev, žlutý kořen*** (Rystonová 2007: 587).

10 Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala šesti léčivými rostlinami, přičemž mě zajímalo, jaké postavení měla jejich jména ve staré a nové češtině, původ jejich názvů, užití v lidovém lékařství a s tím spojené lidové názvy. V této části jsem se věnovala každému oddílu zvlášť a pokusila se o shrnutí.

Pokud bychom se měli podívat na srovnání názvů bylin ve staré a nové češtině, došli bychom k závěru, že ve staré češtině se objevovala jména, která bychom dnes označili jako názvy lidové, příkladem může být staročeský název pampelišky *plěška*, který Rystonová řadí mezi lidové pojmenování pampelišky. Rostliny jsou ve slovnících tohoto období uvedeny také pod adjektivy, která s rostlinou na první pohled nesouvisí, například bylina puškvorec u hesla *vodní* nebo třezalka pod heslem *zajěčí* (ESSČ). Ve slovnících staré češtiny se tedy objevovalo více hesel, pod kterými je možné bylinu hledat.

Naproti tomu slovníky Josefa Jungmanna a Františka Štěpána Kotta už se takovým množstvím hesel nevyznačovaly, zato heslový odstavec u každé rostliny byl poměrně rozsáhlý. Oba dva slovníky si byly dosti podobné. U hlavního hesla uváděly několik názvů, a to i lidových, krátce rostlinu popsaly, zařadily ji do botanického rodu, uvedly jako příklad různé druhy, nechyběla ani latinská terminologie.

Ve slovnících nové češtiny jsme mohli chronologicky sledovat postupné zestručňování heslových odstavců. Příruční slovník jazyka českého kromě příkladů z literatury uváděl také latinskou terminologii a adjektiva vzniklá z těchto názvů. Zajímavé bylo pozorovat výskyt adjektiv také v zoologickém názvosloví, kde se nejvíce uplatnila jako druhové názvy hmyzu. Slovník spisovného jazyka českého občas také uváděl příklady z literatury, popis rostliny i latinskou terminologii, ale heslové odstavce už nebyly tak bohaté. Poslední slovník, který jsem ve své práci využívala, byl Slovník spisovné češtiny, který bylinu pouze krátce charakterizoval. Lidové názvy či bližší informace o rostlině neuváděl.

V oddílu, ve kterém jsem se zabývala etymologií, jsem docházela k rozličným závěrům. U některých rostlin byl původ slova vyložen poměrně jasně, například u puškvorce obecného nebo prvosenky jarní. Komplikovanější situace nastala u pampelišky, kde Machek

uváděl více možností, jak mohlo toto slovo vzniknout nebo v případě třezalky, kdy byl doložen tento název pouze v češtině, a nebyla tak příliš velká možnost porovnat toto jméno s názvy v ostatních slovanských jazycích.

Podkapitoly věnované lidovým a nářečním názvům byly vlastně odrazem toho, jak se která bylina používala, neboť účinky rostlin byly velmi důležité při vytváření lidových pojmenování. Mezi další aspekty ovlivňující vznik lidových jmen patřila barva květu, tvar rostliny, latinské názvy, podoba rostliny s jinou bylinou či tekutiny a šťávy, které rostliny vylučují. Důležitou roli přitom hrála jak barva šťávy, tak možnost využití jejích léčebných účinků. Jako příklad můžeme uvést vlašovičnický a jeho názvy vycházející z blahodárného působení vlašovičnickové šťávy při léčbě bradavic.

Při psaní této práce jsem měla možnost více proniknout nejen do jazykovědných disciplín jako etymologie či dialektologie, ale také do prostředí botanického názvosloví a knih věnujících se lidovému léčení. Zejména mě zaujala problematika pojmenování pampeliška versus smetanka, která by si jistě zasloužila ještě hlubší rozpracování. Tematika léčivých rostlin a jejich názvů je zajímavá díky množství materiálu, který může sloužit jako podklad pro zpracování. Kvůli schopnosti bylin léčit, čarovat, ochraňovat či odhánět zlé duchy je tato oblast zajímavá jak po stránce etnografické, tak po stránce jazykové, neboť všechny tyto skutečnosti se zasadily o vznik nejrůznějších pojmenování a tvoří tak bohatý materiál připravený k dalšímu zkoumání.

11 Seznam použité literatury

BALHAR a kol. *Český jazykový atlas 2*. 1. vydání. Praha: Leda, 1997. ISBN 978-802-0019-677.

ČIŽMÁŘ, Josef. *Lidové lékařství v Českolovensku I*. Brno: vyšlo nákladem dětí autora, 1946.

DEYL, Miloš – Květoslav HÍSEK. *Naše květiny*. 3. revidované vydání. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0940-X.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*, díl II. Praha : Academia, 1970

HOLUB, Josef – KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vydání. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK Rudolf. *Místní jména na Moravě a Slezsku*. 1. vydání. Praha: Academia, 1970.

JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý. 1.– 5. díl*. Praha: Academia, 1989-1990.

KLOFEROVÁ, Stanislava. Nářeční pojmenování plodů lopuchu v češtině. *Naše řeč*. 1990, 73, č. 5.

KORBELÁŘ, Jaroslav – ENDRIS Zdeněk. *Naše rostliny v lékařství*. 7. vydání. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1981.

KOTT, Štěpán František. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. 1.– 4. díl*. Praha: knihtiskárna Josefa Koláře, 1878-1893.

KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický. Dodatky, díl VI*. Praha: tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimečka, 1890.

MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vydání z roku 1971. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.

NOVOTNÝ, Robert. *Naše léčivé byliny v lékařství*. Praha: tiskem a nákladem Aloise Konička, 1944.

Příruční slovník jazyka českého. 1.– 6. díl. Praha: Státní nakladatelství, 1937-1957.

RYSTONOVÁ, Ida. *Byliny a jejich lidové názvy*. Praha: VODNÁŘ Praha, 1996. ISBN 80-85255-82-0.

RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin: i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů: názvy našich i cizokrajných bylin, dřevin, hub, keřů,...a mnohdy si s nimi nevíme rady*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-802-0013-323.

Slovník spisovného jazyka českého. 1.–7. díl. 2. nezměněné vydání. Praha: Academia, 1989.

SOBOTKA Primus. *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích a obřadech*. Praha: nákladem Matice české, 1879.

Elektronický zdroj: *Vokabulář webový*. [online]. [cit. 2013-03-18]. Dostupné z: Dostupné <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.

12 Seznam obrázků

Obrázek 1 (lopuch větší) dostupný z:

http://www.ped.muni.cz/wchem/sm/dp/davidova/www_ucitele1/lopuch_vetsi.html

Obrázek 2 (nářeční mapa plodu lopuchu) dostupný z:

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6965>

Obrázek 3 (pampeliška obecná) dostupný z:

<http://botanika.wendys.cz/kytky/foto.php?161:4>

Obrázek 4 (pupava obecná) dostupný z:

<http://www.biolib.cz/cz/image/id163166/>

Obrázek 5 (měsíček lékařský) dostupný z:

<http://www.dratiq.com/essentials.html>

Obrázek 6 (čekanka obecná) dostupný z:

http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cekanka_obecn%C3%A1

Obrázek 7 (máchelka podzimní) dostupný z:

<http://www.biolib.cz/cz/taxonimage/id9098/>

Obrázek 8 (prvosenka jarní) dostupný z:

<http://www.braunstein.cz/foto/1060-prvosenka-jarni>

Obrázek 9 (puškovec obecný) dostupný z:

<http://www.wmap.cz/opk/vmp/ros/ros6696.htm>

Obrázek 10 (třezalka tečkovaná) dostupný z:

<http://www.wmap.cz/opk/vmp/ros/ros7075.htm>

Obrázek 11 (vlaštovičnick větší) dostupný z:

<http://www.rehabilitace.info/zdravotni/zazracny-vlastovicnik-vetsi-nejen-na-bradavice/>

Annotation

This thesis deals with names of medicinal plants in Czech language. The work compares expressions in old Czech and new Czech. The next part deals with etymology of these names. I state dialect variations and folk variations and I sort them to groups. The work also contains information about healling effects and the ways of using these plants by our ancestors.

Anotace

Tato bakalářská práce pojednává o názvech léčivých rostlin v českém jazyce. Práce porovnává názvy rostlin ve staré a nové češtině. Další část se zabývá etymologií těchto pojmenování. Uváděny jsou nářeční a lidová pojmenování rostlin, která jsou roztržena do skupin. Součástí této práce je pojednání o způsobu užívání rostlin k léčebným účelům.